

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE “VE MÂ EDRÂKE” İFADESİNİN
GEÇTİĞİ AYETLERİN TEFSİRİ

TAHİR BURAK ALBAYRAK

Danışman : Prof. Dr. Burhan BALTACI
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Burhan ÇONKOR
Jüri Üyesi : Dr. Öğretim Üyesi Kübra KELEŞ

KASTAMONU-2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Tahir Burak ALBAYRAK

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE “VE MÂ EDRÂKE” İFADESİNİN GEÇTİĞİ AYETLERİN TEFSİRİ

TAHIR BURAK ALBAYRAK

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. BURHAN BALTACI

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de kullanmış olduğu birtakım kavramlar muhatap nezdinde çeşitli anlamlar ihtiva etmektedir. Allah Teâlâ 13 âyette yer alan “ve mâ edrâke” sorusuyla insanların dikkatlerini çalışmamızın konusu olan bu kavramlara çekmiştir. Bu kavramlar hakkında birtakım malumatlar biliniyor olsa da mahiyetleri tam manasıyla idrak edilemiyordu. Allah Teâlâ'nın nakletmiş olduğu bilgilerle bu kavramlara yeni manalar vaz' etmiştir. Çalışmamız tezimizin konusu olan “ve mâ edrâke” ifadesinin kullanım özellikleri ile başlamaktadır. Akabinde Arap dilinde istifhâm başlığı altında çeşitli meselelere değinilmiştir. Üçüncü bölümde sebep-i nüzûl ve belâgat gibi çeşitli ilimler ışığında bu ifadelerin tefsiri ve mahiyetleri hakkında tespitler yapılmıştır. Sonuç kısmında yapılan bazı değerlendirmelerle çalışmamız sona ermiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm, Ve Mâ Edrâke, Âyet

Nisan 2024, 72 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

EXEGESIS OF VERSES THAT INCLUDE “VE MÂ EDRÂKE” ADDRESSING IN QURAN

TAHIR BURAK ALBAYRAK

**KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: PROF. DR. BURHAN BALTACI**

Some concepts used by Allah Almighty in the Holy Quran had various meanings in the eyes of the addressee. Allah Almighty drew people's attention to these concepts, which are the subject of our study, with the question "ve ma edrake" in verse 13. Although some information was known about these concepts, their nature was not fully understood. He gave new meanings to these concepts with the information conveyed by Allah Almighty. Our study begins with the usage characteristics of the expression "ve mâ edrâke", which is the subject of our thesis. Subsequently, various issues were mentioned under the title of istifhâm in Arabic language. In the third chapter, some determinations were made about the interpretation and nature of these expressions in the light of various sciences such as reason for revelation and rhetoric. Our study ended with some evaluations made in the conclusion section.

KEYWORDS: Exegesis, Holy Qur'an, Ve Mâ Edrâke, Verse

April 2024, 72 Pages

TEŞEKKÜR

Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya aittir. Salât ve selam âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in, âlinin ve ashâbının üzerine olsun. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerîm nazil olmaya başladığı ilk günden bu yana insanları doğru yola sevk etmiş ilâhî bir kitaptır. Müslümanlar bu yüce kitabı ne zaman tam manasıyla anlamışlar, ahkâmını hayatlarına yansıtmışlar ve sımsıkı sarılmışlarsa cihana hâkim olmuşlardır. Müslümanlar cihana hâkim olduklarında dünyaya barış ve huzur getirmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm'i anlamak, manasına vâkıf olmak adına yapılan her çalışma değerlidir. Bizler de bu çalışmamızla hata ve kusurlarımızla birlikte bu faaliyetlere acizane bir katkıda bulunmaya çalıştık. Gayret bizden tevfiğ Allah Teâlâ'dandır.

Bu tez çalışmamızın başından sonuna kadar ilmi birikiminden ve tecrübelerinden istifade ettiğim, mütevâzı kişiliğiyle hepimize örneklik teşkil eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Burhan Baltacı'ya şükranlarımı sunarım. Hem ihtisas eğitimim sürecinde hem de tez yazım sürecinde her daim yanımda olan, büyük bir sabır ve hoşgörü ile her türlü desteğini hissettiğim kıymetli eşim Zeynep Hanım'a ve sevgili oğullarım Muhammed Musab ve Abdullah Talha'ya teşekkür ederim. Bugünlere gelirken üzerimde büyük emekleri olan, her zaman arkamda olan ve maddi-manevi desteklerini esirgemeyen biricik aileme sevgilerimi sunarım. Allah Teâlâ bizleri ölene kadar kendi yolundan ayırmasın.

Tahir Burak ALBAYRAK

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu.....	2
1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	2
1.3 Kur’ân-ı Kerîm’de وما أدراك وما يدريك İfadelerinin Kullanım Özellikleri ...	3
2. ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM	5
2.1 İstifhâm Kelimesinin Anlamı	5
2.2 İstifhâm Edatları	5
2.3 İstifhâmın Belâgat İlmindeki Yeri.....	6
2.4 Ulûmü’l-Kuran Literatüründe İstifhâm	11
2.5 Kur’ân-ı Kerîm’de İstifhâm Üslûbu	13
3. KUR’ÂN-I KERÎM’DE “وما أدراك” İFADESİNİN YER ALDIĞI ÂYETLER..	16
3.1 Hâkka Sûresi 69/3. Âyet	16
3.1.1 Âyetin Metni ve Meâli	16
3.1.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	16
3.1.3 Siyak-Sibak Münasebeti.....	18
3.1.4 Belâgat Özellikleri	19
3.1.5 Hâkka Kavramı	20
3.1.6 Âyetin Tefsiri	21
3.2 Müddessir Sûresi 74/27. Âyet	23
3.2.1 Âyetin Metni ve Meâli	23
3.2.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	23
3.2.3 Siyak-Sibak Münasebeti.....	24
3.2.4 Belâgat Özellikleri	25
3.2.5 Sakar Kavramı.....	25
3.2.6 Âyetin Tefsiri	27

3.3	Mürselât Sûresi 77/14. Âyet	28
3.3.1	Âyetin Metni ve Meâli	28
3.3.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	28
3.3.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	29
3.3.4	Belâgat Özellikleri	29
3.3.5	Yevmü'l-Fasl Kavramı.....	30
3.3.6	Âyetin Tefsiri	30
3.4	İnfîtâr Sûresi 82/17. Âyet.....	31
3.4.1	Âyetin Metni ve Meâli	31
3.4.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	31
3.4.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	32
3.4.4	Belâgat Özellikleri	32
3.4.5	Yevmü'd-Dîn Kavramı	33
3.4.6	Âyetin Tefsiri	34
3.5	Mutaffîfîn Sûresi 83/8. Âyet	35
3.5.1	Âyetin Metni ve Meâli.....	35
3.5.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	35
3.5.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	36
3.5.4	Belâgat Özellikleri	37
3.5.5	Siccîn Kavramı.....	37
3.5.6	Âyetin Tefsiri	39
3.6	Mutaffîfîn Sûresi 83/19. Âyet	40
3.6.1	Âyetin Metni ve Meâli	40
3.6.2	Belâgat Özellikleri	40
3.6.3	İlîyyûn Kavramı	40
3.6.4	Âyetin Tefsiri	41
3.7	Târîk Sûresi 86/2. Âyet	42
3.7.1	Âyetin Metni ve Meâli	42
3.7.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	42
3.7.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	43
3.7.4	Belâgat Özellikleri	44
3.7.5	Târîk Kavramı	44
3.7.6	Âyetin Tefsiri	45
3.8	Beled Sûresi 90/12. Âyet	47

3.8.1	Âyetin Metni ve Meâli	47
3.8.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	47
3.8.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	48
3.8.4	Belâgat Özellikleri	49
3.8.5	Akabe Kavramı	50
3.8.6	Âyetin Tefsiri	51
3.9	Kadir Sûresi 97/2. Âyet.....	52
3.9.1	Âyetin Metni ve Meâli	52
3.9.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	53
3.9.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	53
3.9.4	Belâgat Özellikleri	54
3.9.5	Leyletü'l-Kadr Kavramı.....	55
3.9.6	Âyetin Tefsiri	55
3.10	Kâria Sûresi 101/3. Âyet.....	57
3.10.1	Âyetin Metni ve Meâli	57
3.10.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	57
3.10.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	57
3.10.4	Belâgat Özellikleri	58
3.10.5	Kâria Kavramı.....	58
3.10.6	Âyetin Tefsiri	59
3.11	Hümeze Sûresi 104/5. Âyet	60
3.11.1	Âyetin Metni ve Meâli	60
3.11.2	Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü	60
3.11.3	Siyak-Sibak Münasebeti.....	61
3.11.4	Belâgat Özellikleri	61
3.11.5	Hutame Kavramı	61
3.11.6	Âyetin Tefsiri	63
4. SONUÇ		65
KAYNAKLAR		68

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
cc.	: Celle celâlüh
çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
ö.	: Ölüm Tarihi
ra.	: Radıyallâhü anh
sav.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri
v.dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

1. GİRİŞ

Hamd, mahlûkâtı yoktan var eden, varlığından haberdar eden ve bizlere îman gibi büyük bir nimeti bahşeden Yüce Allah’a (cc) mahsustur. Sâlât-ü selâm, tahiyyât-ü ikrâm, her türlü ihtirâm Rabbimizin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ edip onlar için üsve-i hasene olan Peygamberimiz Hz. Muhammed’e (sav), O’nun âline ve ashâbına olsun.

Allah Teâlâ’nın mutlak kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm bu zamana kadar olduğu gibi bundan sonra da kıyametin kopacağı âna kadar insanlığı doğru yola götürecek bir rehber ve bir rahmettir. Kur’ân-ı Kerîm bu niteliğinden dolayı ele aldığı her meseleyi bir hikmete dayandırmaktadır. Yüce Kitabımızın bu üslûp düzeni içerisinde yer alan her âyet aynı anlaşılabilirlik seviyesinde olması mümkün değildir. Onların bir kısmı kolay bir şekilde anlaşıldığı gibi, bazılarının anlaşılması için âyetlerin lafzî anlamlarıyla beraber nüzûl ortamlarının, icâz yönlerinin ve içermiş oldukları edebî sanatların bilinmesi de elzemdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut bulunan “وما أدراك” ifadesi on üç âyette geçmektedir ve on iki kavram hakkında soru sorulmuştur. (Kâria sûresinde iki kavram yer almaktadır ancak kavrama zamir merci’ edilerek işaret buyrulduğundan dolayı ayrı bir başlık altında değerlendirmedik ve çalışmamızı on bir başlık altında hazırladık.) Bu âyetler Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan dikkat çekici ifadelerdendir. Çalışmamızda sorulan soruların yer aldığı kavramların muhatap nezdinde karşılığının ne olduğu, kavramlar hakkında mütekellim tarafından bilgi verilip verilmediği gibi konular üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız da aynı zamanda “وما أدراك” soru tarzının geçtiği âyetlerdeki olguların akıl yürütme yoluyla bilinebilme olanağının yanında, bu soru biçiminin üslûbü’l-Kur’ân açısından ne anlama geldiği istifhâm ile alakalı başlığımızda irdelenecektir. Söz konusu sorulardan sonra gelen kavramların mâhiyetinin bilinip bilinemeyeceği değerlendirilecektir.

1.1 Araştırmanın Konusu

Çalışmamızın konusu Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “وما أدراك” ifadelerinin tefsiridir. Temel maksat bu ifadelerin geçtiği âyetlerin tefsiri olmakla beraber ilgili âyetler ile alakalı sebep-i nüzûl rivayetleri, âyetler arası münasebet, âyetlerdeki edebi sanatlar üzerinde de durulmuştur. “وما أدراك” sorularından sonra gelen kavramların ne anlama geldikleri ve mâhiyetleri meselelerine de genişçe yer verilmiştir.

1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemleri, kaynakları ve Kur'ân-ı Kerîm'de “وما أدراك” ifadesi ile “وما يدريك” ifadelerinin kullanım özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Ardından ilk bölümde “Arap Dilinde İstifhâm” başlığı altında istifhâm ile ilgili çeşitli meseleler ele alınacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde tezimizin asıl konusu olan “وما أدراك” ifadesinin yer aldığı âyetler çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İlk olarak ilgili ifadelerin geçtiği âyetler ve meâline yer verilmiştir. Sûrelerde sebep-i nüzûl ile alakalı rivayetlere yer verilmiştir. “وما أدراك” ifadelerinin geçtiği âyetlerin kendilerinden önceki ve sonraki âyetlerle ilişkisi münâsebâtü'l-Kur'ân bağlamında serdedilmiştir. Söz konusu âyetlerdeki edebi sanatlara değinilmiştir. “وما أدراك” sorusundan sonra gelen kavramlar tahlil edilmiş, ilgili âyet gruplarının tefsiri yapılmıştır. Sonuç kısmıyla çalışmamız nihayete ermiştir.

Çalışmamızda mümkün mertebe tefsir ilmine dair temel kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmamızda yer alan âyetlerin meâlleri için; Hayreddin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı ve Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanan, Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde basılan *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* kullanılmıştır.

Âyetler hakkında araştırma yapılırken Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in (ö.774/1373) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, Elmalılı

Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* eserleri başta olmak üzere birçok rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden yararlanılmıştır.

Âyetlerin sebab-i nüzulleri araştırılırken; Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl* ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl* adlı eserlerinden, sûrelerin siyak-sibak münâsebeti araştırılırken; Burhanüddîn el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmü'd-dürer* ve Süyûtî'nin *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver* adlı eserlerinden, âyetlerde yer alan kavramlar araştırılırken; Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitabu'l-Ayn*, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab* adlı eserlerinden, belâgat alanında; Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (ö. 2015) *Safvetü't-Tefâsîr*, Muhammed el-Emin Alevî'nin (ö. 2019) *Hadâiku'r-ravh ve'r-reyhân*, Ali el-Cârim ve Mustafâ Emîn'in *el-Belâgat'ül-vâdiha fî'l-beyâni ve'l-meâni ve'l-bedi' mea'd-delil* ve Ali Bulut'un *Belâgat Meânî Beyân Bedi'* adlı eserlerinden faydalanmış bulunmaktayız.

Çalışmamızda Muhammed İsa Yüksek'in *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri* adlı kitabından da yer yer istifade edilmiştir.

1.3 Kur'ân-ı Kerîm'de وما يدريك ve وما أدراك İfadelerinin Kullanım Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'de “وما أدراك” ifadesi on üç âyette bulunmakta olup “وما يدريك” ifadesi ise üç âyette yer almaktadır. Müfessirler erken dönemden itibaren bu ifadeler arasında bir ayrım yapmışlardır. Abdullah b. Abbas'a (r.a.) (ö. 68/687-88) isnat edilen bir rivayete göre Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan “وما أدراك” sorularından sonra sorulan şey ile alakalı bilgi verildiği, “وما يدريك” sorusundan sonra ise böyle bir durumun olmadığı söylenmiştir.¹ İbn Abbas'a nispetle verdiğimiz rivayetin aynı zamanda Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) tarafından da söylendiğini aktaran müfessir İbn Âşûr (ö. 1973), bahsi geçen rivayetlerin doğru olması durumunda “وما أدراك” ifadelerinin mefullerinin kesinlikle gerçekleşeceğini, “وما يدريك” ifadelerinin mefulleriyle alakalı böyle bilginin olmadığını dile getirir. Birinci ifadedeki sorunun muhatabı korkutma ve onlara olayın büyüklüğünü ortaya koyma, ikinci

¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2005), 313.

ifadedekinin ise inkâr maksatlı yapılmış olması bu yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²

“وما أدراك” sorusu, aslında sorulananın mahiyetini anlamaya yönelik bir sorudur. Ancak bu soru, Kur’ân-ı Kerîm’de gerçek manada herhangi bir bilgi talebi maksatlı değil kâh inkâr maksadıyla kâh da tesmiye edilen kavramın korkutucu yönlerine vurgu yapmak için sual edilmiştir. İnkâr gayesiyle sorulduğu takdirde bu ifade, “nereden bileceksin”; yani bilemezsin anlamına gelecektir. Binâenaleyh bu soru tarzının inkârî olduğu düşünülen âyetler dizisinde, sorulanların hakikati hakkında bilgi verilmediği de en baştan kabul edilmiş olacaktır. Sorunun ta’zim ve korkutma için sorulduğu söylendiğinde ise soruya verilecek olan karşılığın ne ile ilişkili olduğu ayrıca tespit edilmelidir. Çünkü bu halde sorunun keyfiyet vurgusu taşıması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar bu istifhâm kalıbı genel olarak bir kavramın ismi ve hakikatine yönelik bilgi edinmek için kullanılsa da zaman zaman bir şeyin vasıfları hakkında da kullanılabilir.³

Burhânüddîn el-Bikâî (ö. 885/1480) Nazmü’l-dürer adlı eserinde Mürselât sûresi 14. âyetinde bulunan “وما أدراك ما يوم الفصل” sorusunun ne kadar gayret gösterilse de bilinmesi mümkün olmayan bir mefhuma ait olduğunu söylemektedir. Bikâî’ye göre âyette geçen soru kalıbı ve “yevmü’l-fasl”ın iki kez açıkça zikredilmesi bu kavramın dehşetini ortaya koymak içindir. “ما يوم الفصل” sorusu, o günün sorulmayı ve yüceltilmeyi gerektiren bir gün olduğunu gözler önüne serer. “Yevmü’l-fasl” hakkında ne kadar ta’zim edilse de mahiyeti ondan daha büyük olacaktır. İnsanın bu kavrama tam manasıyla vakıf olabilmesi pek mümkün değildir. Âyetlerde ayrıntıya girilmeden genel hatlarıyla bazı malumatlar verilmektedir.⁴

Bu çalışmamızda “وما أدراك” ifadesinin geçtiği âyetler üzerinde durulmuş olup bahsi geçen diğer soru olan “وما يدريك” ifadesi mevzu bahis edilmemiştir.

² Muhammed Tâhir b. Muhammed İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984), 29/114.

³ Muhammed İsa Yüksek, *Tefsîr Usûlünün Temel Meseleleri* (İstanbul: İfav Yayınları, 2020), 97-98.

⁴ Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Omer el-Bikâî, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984), 21/170.

2. ARAP DİLİNDE İSTİFHÂM

2.1 İstifhâm Kelimesinin Anlamı

İstifhâm “فهم” kökünden türeyen bir kelime olup istif’âl babından mastardır. “استفهام” kelimesinin başındaki zaid elif, sin ve te harfleri talep bildirir. Sormak manasına gelen istifhâm daha önceden bilinmeyen bir şeyin sorularak öğrenilmek istenmesidir.⁵ Ayrıca istifhâmın, kişinin bilmediği bir mesele hakkında haber murat etmesi anlamında istihbâr olduğunu söyleyenler vardır. Bununla beraber istifhâm ile istihbârın aynı şeyler olmadığını ifade edenler mevcuttur. Buna göre istihbâr, bir haberi ilk defa sormak demek olup verilen haber yeterli gelmez ve tekrar açıklama talep edilirse buna da istifhâm denir.⁶

2.2 İstifhâm Edatları

İstifhâm edatları iki amaç için kullanılmaktadır. Birincisi tasdik, ikincisi de tasavvurdur. Tasdik nisbetin bilinmesi yani müsnedle müsnedün ileyh arasında isnadın varlığının tespit edilmesidir. Örneğin “Mehmet eve geldi mi?” diye soran kimse ne tek başına Mehmet’i ne de gelme işini sormaktadır. Burada yalnızca gelme eyleminin Mehmet tarafından yapıp yapılmadığı sorulmaktadır. Eğer gelme işi Mehmet tarafından meydana gelmişse cevap “evet”, gelmemişse “hayır” şeklinde olur. Tasavvur ise müfredin bilinmesi anlamına gelmektedir. Müfred, müsned ve müsnedün ileyhten meydana gelen cümlelerin zıddıdır. Tasavvur sorusunda cevap “evet” ya da “hayır” şeklinde gelmez. Misal olarak “Dersi kim anlattı?” sorusuna “Dersi Mustafa anlattı.” diyerek cevap verilir. Kısaca ifade etmek gerekirse tasdik sorularında cümledeki isnadın varlığı, tasavvur sorularında ise cümlelerin bir ögesi sorulmaktadır.⁷

Arapçada edatlar tek başına manası olmayan harflerden ve müstakil manalara sahip isimlerden müteşekkildir. Tasdik için yalnızca hemze (إ) ve hel (هل) edatları kullanılır.

⁵ Mustafâ Emin - Ali el-Cârim, *el-Belâgat’ül-Vâdiha fi’l-Beyâni ve’l-Meâni ve’l-Bedi’ mea’d-Delil* (İstanbul: Dâru’s-Şifâ, 2020), 350; Ali Bulut, *Belâgat Meâni Beyân Bedî’* (İstanbul: İfâv Yayınları, 2020), 124.

⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi’î ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi’l-’Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru’l-Hayâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1376/1957), 4/330; Sahip Aktaş, *Kur’an’da İstifhâm Üslûbu* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 2.

⁷ Bulut, *Belâgat Meâni Beyân Bedî’*, 124-125.

Hel dışındaki edatların tamamı tasavvur için kullanılmaktadır. Bu edatlardan hemze diğerlerinden farklı olarak hem tasdik hem de tasavvur sorularına gelebilmektedir. Arapçada kullanılan istifhâm edatlar şunlardır:⁸

أ – هل – ما – من – أي – كم – كيف – أين – متى – أنى – أيان

Hemze hem tasdik hem de tasavvur sorularında kullanılmaktadır. Tasavvur için geldiğinde اُم ile birlikte yer alır. هل edatı müsbet hükümlerin tasdiki için istihdam edilir. ما gayri âkil varlıklar için kullanılan bir soru ismidir. من âkil varlıklar için gelen sorularda kullanılır. كم sayı öğrenmek için, كيف bir olayın nasıllığını tespit için, أين yer öğrenmek için, متى zaman konusunda bilgi almak için kullanılır. أنى ne zaman, nasıl, nereden manalarını alır. أيان ile gelecek zamana yönelik bir soru sorulur. أي ise ortak olan iki ve daha fazla öğeden birinin belirlenmesi için kullanılır.⁹

İstifhâm edatları çeşitli sebeplerle soru haricinde de kullanılır. Bu durumda ifadede soru anlamı bulunsa da ne sebeple söylenmişse o mana da ifadeye katılır. Hangi anlamın murat edildiği ise siyak sibaktan anlaşılır. İstifhâm edatlarının kullanıldığı bazı anlamlar şunlardır: İstibtâ, taaccüb, emir, nehiy, nefiy, dalalete karşı uyarı, vaîd, takrir, inkâr, tehekküm, tahkir, istibâd, tehvîl.¹⁰

2.3 İstifhâmın Belâgat İlmindeki Yeri

Arap dilinde cümleler ihbârî ve inşâî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bir cümle kurulduğunda bir konuda hüküm verir ya da vuku bulmamış bir işten bahseder. Bunlardan ilkinde haber ikincisine inşâ adı verilmiştir.¹¹ Söylenen bir söz hüküm ifade ediyorsa, yani bu söz hakkında doğru veya yanlış olduğuna dair bir kanaat belirtilebiliyorsa buna haber denir. Başka bir deyişle sözü söyleyen “doğru söylüyor” veya “yalancıdır” diyebiliyorsak buna haber deriz.¹² Örneğin “Akşam namazından sonra Kur’ân-ı Kerîm okudum.” cümlesi haber cümlesidir ve doğruya da yanlışla da

⁸ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvînî, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/55.

⁹ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî*, 126-130.

¹⁰ Abdurrahman Hasan el-Meydânî Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/270.

¹¹ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî*, 103.

¹² Emin - el-Cârim, *el-Belâgat'ül-Vâdîha fî'l-Beyâni ve'l-Meâni ve'l-Bedi' mea'd-Delil*, 269.

muhtemeldir. Haber, isim ve fiil cümlesi olarak iki kısımda değerlendirilir.

Söylenen söz bir hüküm ifade etmiyorsa yani bu sözün doğruluğunu ve yanlışlığını tespit edemiyorsak buna inşâ deriz. Başka bir deyişle sözü söyleyen hakkında “doğru söylüyor” veya “yalancıdır” diyemiyorsak buna inşâ deriz.¹³ Örneğin “Oruç ibadeti ne zaman farz kılındı?” cümlesi doğruya ve yanlışa ihtimali olmadığı için inşâ cümlesidir. İnşâ talep bildiren (talebî) ve talep bildirmeyen (gayri talebî) olarak iki kısımda incelenir.¹⁴

Talebî inşâ gerçekleşmemiş bir şeyin yapılmasını ve yapılmamasını murat etmektir. Emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ olmak üzere beş kısma ayrılır.¹⁵ İncelemekte olduğumuz istifhâm konusu belâgat ilminde talebî inşânın alt başlıkları arasında yer almaktadır. Bir cümlenin soru şeklinde olması her daim müspet veya menfî karşılık beklendiği, muhataptan bilgi talep edildiği anlamına gelmez. Soru formatıyla cümleye birçok yeni manalar eklenebilir. Bu üslûp anlatımı daha renkli hale getirir ve zenginleştirir. Bu durum bizi tekdüzelikten kurtarır ve meramımızı özgün biçimde aktarmamıza vesile olur.¹⁶

İstifhâm edatlarının çeşitli amaçlarla soru manası haricinde kullanıldığını yukarıda söylemiştik. Bu manalardan bir kısmını örneklerle zikretmemiz istifhâm konusunu anlamak için faydalı olacaktır.

a) İstibtâ: Beklenen ve vaat edilen bir şeyin gecikmesini ifade eden kavramdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ
الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلاَ إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

“Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” demeye başladılar.

¹³ Emin - el-Cârim, *el-Belâğat ‘ül-Vâdiha fî ‘l-Beyâni ve ‘l-Meâni ve ‘l-Bedi’ mea ‘d-Delil*, 269.

¹⁴ Kazvîni, *el-İdâh fî ‘Ulûmi ‘l-Belâğa*, 3/51.

¹⁵ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmu ‘l-Meâni* (Ürdün: Dâru’l-Furkân, 1989), 148.

¹⁶ Aktaş, *Kur’an’da İstifhâm Üslûbu*, 5.

Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."¹⁷ Âyetteki **مَتَى نَصُرُ اللَّهَ** "Allah'ın yardımı ne zaman?" suali istibtâ için gelmiştir. Peygamber Efendimiz ve sahâbenin Uhud ve Hendek savaşlarında çok zorluklar yaşadıkları ve Allah Teâlâ'nın yardımını bekledikleri bilinmektedir. Buradaki istifhâm edatı ile vaat edilen yardım geciktiği ifade edilmektedir.¹⁸

b) Taaccüb: İstifhâmın şaşkınlık anlamında kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ

*"Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu."*¹⁹ Hz. Süleyman (a.s.) kuşları teftiş ederken Hüdhüd kuşunu görememiş ve şaşkınlığını bu soru ifadesiyle dile getirmiştir.

c) Emir: İstifhâmın emir niteliğinde kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ

*"Artık vazgeçtiniz değil mi?"*²⁰ İstifhâm "son verin" anlamında kullanılmıştır.

d) Nehiy: İstifhâmın nehiy için kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

اتَّخَشَوْهُمْ فَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

*"Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekte inanıyorsanız."*²¹ İstifhâm "onlardan korkmayın" anlamında kullanılmıştır.

e) Nefiy: İstifhâmın nefiy manasında kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini

¹⁷ el-Bakara 2/214.

¹⁸ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî'*, 130-131.

¹⁹ en-Neml 27/20.

²⁰ el-Mâide 5/91.

²¹ et-Tevbe 9/13.

görmemiz mümkündür:

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ

“İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir mi ki?”²² Âyette yer alan istifhâm ile iyiliğin karşılığının yalnızca iyilik olduğu ifade edilmektedir.

f) Dalâlete karşı uyararak. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

فَإَيْنَ تَذْهَبُونَ

“Öyleyse nereye gidiyorsunuz?”²³ Bu âyet Allah Teâlâ’ya itaat etmeyen insanların yanlış yolda olduklarını göstermektedir.

g) Vaîd: İstifhâmın tehdit manasında kullanılmasıdır. Şerli işlerde uğraşan kimselerin akıbetinin hayır olmayacağını örneklerle anlatmak bu kabildendir. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi?”²⁴ Bu âyette fil sahiplerinin başına gelenlerin Allah Teâlâ’ya isyan edenlerin başına gelebileceği ve kendilerine çekidüzen vermeleri gerektiği ifade edilmektedir.

h) Takrîr: Soru sorulan kimseyi sual edilen mesele hakkında ikna edip kabul etmesini sağlamaya takrir denir. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“Senin kalbini açıp genişletmedik mi?”²⁵ Buradaki soru takrir için gelmiştir ve “Evet, göğsümü açıp genişlettin.” manasını kapsamaktadır.

²² er-Rahmân 55/60.

²³ et-Tekvîr 81/26.

²⁴ el-Fil 105/1.

²⁵ el-İnşirâh 94/1.

1) İnkâr: Bir şeyin tekzip edilerek veya kınanarak kabul edilmemesine inkâr denir.²⁶ Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Peygamberleri, “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var?”²⁷ İstifhâm edatının manaya kattığı anlam ile gökleri ve yeri yaratanın Allah Teâlâ olduğu konusunda şüphe yoktur.

i) Tehekküm: İstifhâmın alay manasında kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَوْتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا

“Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor?”²⁸ Küfür bataklığına saplanmış olanlar Hz. Şuayb (a.s.)’a bu soruyu alay etmek maksatlı sormuşlardır.

j) Tahkîr: İstifhâmın hakaret ve aşağılama kabilinden kullanılmasıdır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

وَإِذَا رَأَوْكَ أَنْ يَنْخُدُّوكَ إِلَّا هُزُوءًا هَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا

“Onlar ne zaman seni görseler, “Bu mu Allah’ın resul olarak gönderdiği adam!” diyerek mutlaka seninle alay ederler.”²⁹ Mekkeli müşrikler Peygamber Efendimizin nübüvvetini kabul etmedikleri için O’nu aşağılamak için bu soruyu sormuşlardır.

k) İstibâd: Uzak saymak manasındadır. Şu âyette bunun örneğini görmemiz mümkündür:

²⁶ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî*’, 133.

²⁷ İbrâhim 14/10.

²⁸ Hûd 11/87.

²⁹ el-Furkân 25/41.

أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ

“Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine gerçeği açıklayan bir peygamber gelmişti.”³⁰ Âyet kendilerine elçi gelmesine rağmen müşriklerin iman etmelerinin çok uzak olduğu göstermektedir.

1) Tehvîl: İstifhâmın korkutma amaçlı kullanılmasıdır. Şu âyetle bunun örneğini görmemiz mümkündür:

الْخَافَةُ مَا الْخَافَةُ وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْخَافَةُ

“O gerçekleşecek büyük olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay? Büyük olayın ne olduğunu bilir misin?”³¹ Bu âyetteki istifhâm ile kıyamet gününün dehşeti ve korkunçluğu ifade edilmiştir.

2.4 Ulûmü'l-Kuran Literatüründe İstifhâm

Ulûmü'l-Kur'ân literatüründe istifhâm hakkında temel yaklaşım müelliflerin sınıflandırmalarında izhar olmaktadır. Bu tasnifler Ulûmü'l-Kur'ân ile meşgul olan alimlerin istifhâm konusunu ele alırken ne üzerinde durduklarına ve Kur'ân-ı Kerîm'in mahiyeti hakkında fikirlerine ışık tutmaktadır. Ulûmü'l-Kur'ân literatüründeki istifhâm konusunda Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Süyûtî'nin tasnifleri öne çıkmaktadır.

Konuyla ilgili önemli çalışmalar yapan Zerkeşî istifhâmı açıklarken bir tasnif yapmıştır. Zerkeşî istifhâmı hakiki ve mecazi olmak üzere iki ana başlığa ayırmaktadır. Mecazi istifhâm haberî ve inşâî olarak ikiye ayrılır. Haberî istifhâm da aynı şekilde inkârî ve takrîrî olarak ikiye taksim edilmiştir. Zerkeşî'ye göre haberî istifhâm El-isbat me'al-iftihar (Takrîrle beraber gururlanma), El-isbat me'at-tevbîh (Takrîrle beraber azarlama), El-isbat me'al itâb (Takrîrle beraber sitem), Tebkît (Serzenişte bulunma), Tesviye (Eşit görme), Ta'zim (Yüceltme), Tehvil (Ürkütme), Teshil ve Tahfîf, Tefeccu' (Hayıflanma), Teksîr, İstirşad (Doğru yolu göstermeyi isteme) gibi anlamlar taşıyabilir. İnşâî istifhâmın taşıyabileceği anlamlar da Emir, Nehiy, Tahzîr (Uyarma), Tezkîr

³⁰ ed-Duhân 44/13.

³¹ el-Hâkka 69/1-3.

(Hatırlatma), Tenbîh (Dikkat çekme), Terğib, Temenni, Dua, Arz, Tahsis, İstibta (Yavaş bulma), İyas, İnas, Tehekküm ve İstihza (Alay etme, dalga geçme), Tahkîr (Küçümseme), Taaccüb, İstib‘ad (Uzak görme), Tevbîh olarak kategorize edilmiştir.³²

Pek çok meselede Zerkeşî ile aynı üslûbu benimseyen Süyûtî ise istifhâmın İnkâr, Tevbîh, Takrîr, Taaccüb veya Ta‘cib, İtâb (Sitem), Tezkîr (Hatırlatma), İftihar, Tefhîm, Tehvil, Teshil, Tehdîd ve Vaid, Teksîr, Tesviye, Emir, Tenbîh, Terğib, Nehiy, Dua, İstirşad, Temenni, İstibta, Arz, Tahsis, Tecahül, Ta‘zim, Tahkir, İktifa, İstib‘ad, İnas, Tehekküm, Te‘kid, İhbar gibi anlamlar taşıyabileceğini söylemektedir.³³

Yukarıdaki sınıflandırmadan anlaşılacağı üzere Zerkeşî, istifhâmı hakiki ve mecazi manalar çerçevesinde ayırmıştır. Allah Kelâmında istifhâma hakiki manada kesinlikle yer olmadığını düşünen Zerkeşî, istifhâmın muhtemel olduğunu bütün manaları mecazi istifhâm olarak değerlendirmiştir. Mecazi istifhâm ise haberî ve inşâî olarak iki kısımdır. Zerkeşî inkâr ve takrîr üslûplarını birincil mecazi anlamlar olarak kabul etmiş sair manaların ikinci derecede olduğunu belirtmiştir. Bu iki birincil mecazi anlam, haberî istifhâm çerçevesinde değerlendirilmelidir. Başka bir deyişle inkâr ve takrîrin haber niteliği taşıma ihtimali gözden kaçmamalıdır. Zerkeşî “el-isbat” kavramıyla takrîrî manaya işaret etmektedir. Zerkeşî, haberî istifhamın muhtemel manalarını irdelerken inkâr/takrîr üslûplarında keskin bir taksim yapmamış, “el-isbat me‘at-tevbîh” kısmında olduğu gibi inkâr ve takrîr içerisinde ayrı tasnif edilebilecek manaların bir arada değerlendirilebileceğine vurgu yapmıştır. Bu durum, Zerkeşî’nin sınıflandırmasının birbirine zıt gibi gözükken anlamlar da dahil olmak üzere anlam birlikteliğine/çok anlamlılığa yönelik bir ima içerdiğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Zerkeşî’nin sınıflandırmasında tevbîh manasında olduğu gibi hem haberî hem de inşâî istifhâm kısmında yer alabilen anlamların var olmasını ilgi çekicidir. Yani bu tasnifin haber/inşâ arasında bir geçişliliğin vaki olduğunu göstermektedir. Zerkeşî’nin tasnifinde istifhâmın birçok anlama gelebilmesinin muhtemel oluşu ve bu kategorizasyonunun özgün kabul edilmesinin en önemli sebebi, tasnifini kurgularken Kelâmullah’ın mahiyetini ön plana çıkarmasıdır. Görünen o ki Zerkeşî, bu

³² Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur‘ân*, 2/328-345.

³³ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: el-Hey‘etu’l-Mısriyyeti’l-‘Amme li’l-Kuttâb, 1394/1974), 3/268-279.

sınıflandırmayı yaparken Allah Teâlâ'nın kelâmında hangi soru tarzları bulunur hangileri bulunamaz? Bunları belirleyen temel faktör nedir? gibi sualleri onun mahiyeti çerçevesinde ele almıştır. Ulûmü'l-Kur'ân ulemasından olan Süyûtî ise istifhâmın muhtemel manalarını listelemeyi tercih etmiştir. Süyûtî ve Zerkeşî arasındaki en önemli fark Kelâmullah özelinde hakikat mecaz ayrımının yapılmamış olmasıdır. Bununla birlikte sıralanan bütün manaların mecazi vasıfları üzerinde durulmuştur. Buradan yola çıkılarak Süyûtî'nin istifhâmın muhtemel manalarını serdederken Zerkeşî'nin kelâmın mahiyetiyle ilgili görüşlerinden bir nebze etkilenmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca listede inşâ/haber olmaları bakımından da farklı bir adlandırma yapılmamıştır. Ancak Süyûtî, ihbar manasının istifhâmın haber anlamı taşıyabileceğini söylemiştir. Süyûtî, inkârı nefiy manasıyla beraber ele almıştır. İnkâr sayılabilecek tekzîbî anlamın mazide veya müstakbelde vaki olabileceğini aktarmıştır. İnkâr ve nefiy arasında fark beyan etmemiştir. İbn Akîle el-Mekkî'nin (ö. 1150/1737) istifhâm konusunda baştan sona Süyûtî'nin listesine sadık kaldığı görülmektedir. Bir kısım ulemadan rivayet edilen “Hitabullah'ta/Kelâmullah'ta istifhâm ya ispat ya da nefiy bildirebilir” kaidesine binaen Zerkeşî temel mecazi manaları takrîr ve inkâr olarak tayin etmiştir. Ancak Süyûtî temel ve yan anlam gibi bir kısımlandırmaya gitmemiş tüm mecazi manaları aynı kefeye koymuştur. Sonuç itibarıyla istifhâmın Ulûmü'l-Kur'ân literatüründe bazı kabuller, faraziyeler eşliğinde tasnif ve listelere konu olabildiği görülmektedir. Bu konuda müelliflerin birbirlerine tesir ettikleri de unutulmamalıdır.³⁴

2.5 Kur'ân-ı Kerîm'de İstifhâm Üslûbu

Sözlükte “tutulan yol, tarz, tavır” gibi manalara gelen üslûb kavramı³⁵ terim olarak sözün dizilmesinde ve lafızların seçilmesinde takip edilen yöntem demektir. Üslûbü'l-Kur'ân ifadesi gerek kelimelerin seçimi gerekse cümle yapısında Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has anlatım biçimidir. Kur'ân-ı Kerîm, söz sanatlarında oldukça mahir insanların olduğu bir topluluğa ve edebiyat ile belâgatın zirveye ulaştığı bir ortamda inmiştir. Böyle bir ortamda Kur'ân-ı Kerîm henüz yeni nâzil olduğu dönemlerde o

³⁴ Şayan Kılınç, *Tefsir'de Çok Anlamlılık Unsuru Olarak İstifham-ı İnkârî ve İstifham-ı Takrîrî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 60-62.

³⁵ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Nasr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), 1/149.

coğrafyadaki edebi metinlerden üslûb olarak farkını hissettirmiş, hiçbir edebi türe benzememesi ile de dikkatleri üzerine çekmiştir. İman ve ibadet ile alakalı temel meselelerden ahlâki prensiplere, gayb alemlerinden insanın psikolojik yapısına, geçmiş ümmetlerin hayat hikayelerinden kevnî hadiseler kadar birçok konu dikkat çekici bir şekilde hem müminlere hem de iman etmeyenlere anlatılmıştır. Bir kısım âyetlerin okuyucuyu sıkmayacak şekilde tekrar edilmesi, hurûf-ı mukattaalar, anlatımda soru ve cevap yöntemi, kasem, istifhâm ve tekit gibi unsurlara yer verilmesi, bu bağlamda zikredilebilir.³⁶

Arap dilinde sıklıkla kullanılan üsluplardan biri olan istifhâm üslûbu, muhataptan bir bilgi elde etmek için istihdam edilir. Talep içermesinden ötürü inşâ cümlelerinden kabul edilen istifhâm cümleleri, hakiki kuruluş gayesi bu olmasına rağmen birtakım sebeplerden dolayı kendi manaları haricinde de kullanılmaktadır. Gerçek manaları dışında kullanıldığı takdirde istifhâm üslubu yalnızca siyak-sibak çerçevesinde anlaşılabilir. Arapça bir dille ve Arap bir topluma indirilen Kur'ân-ı Kerîm'de bu istifhâm üslubu hakiki manasının dışında kullanmıştır. Bu tür kullanımların Türkçe'ye tercümesi yapılacağı takdirde dikkatli olunmazsa tatsız bir çeviri ortaya çıkabilir.³⁷

Kur'ân-ı Kerim, maksada ulaşabilmek adına istifhâma önemli bir misyon yükler. Bu metodun kullanılmasıyla kelimeler daha tesirli hale gelir. Haberi istifhâma büründürür. Şeklen istifham görünümü olan âyet esasında inkârî bir mana taşır ve istenilmeyen davranış güzel bir şekilde ifade edilmiş olur. Yapılması istenilen bir şey yine istifham üslûbu ile emredilir. Böylece muhatabın inatçı ve insaftan uzak olduğuna vurgu yapılmış olur. Kur'ân-ı Kerîm zaman zaman soruyu kendisi sorup cevabını verir. Bu vesileyle bahsi geçen mevzunun öyle olması gerektiğini ifade ederek, muhatabın kabul etmesine zemin hazırlar.³⁸

Sual, muhatapların dikkatini celbeder ve onların dağınık zihinlerini bir noktada toplamayı başarır. Soruyu soran kendisini dinletmekle kalmaz dikkatleri üzerine topladığı için en inatçı insanların zihin dünyasında dahi bir gedik açar. Sual anlaşılması

³⁶ M. Suat Mertoğlu, "Üslûbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/382.

³⁷ Aynullah Enes Ateş, "İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016), 123.

³⁸ Alican Dağdeviren, "Kur'ânî Anlatımda İstifham Hemzesi", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (2017), 49-50.

kolay ve basit bir cümle olduğundan ötürü kişinin uzun süre zihnini meşgul eder ve kişiyi cevabı bulana kadar aklını kullanmaya, fikir teatisi yapmaya zorlar. İstifhâm üslûbu Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu üslûbun çokça kullanılması çeşitli mana zenginliklerine vesile olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm âyetleri arasında istifhâm yaklaşık 1260 âyette kullanılmıştır. Kur'ân'ı Kerîm'in bütün âyetlerini düşündüğümüzde bu üslûbun ne kadar sık kullanıldığı görülmektedir. Bu çokluk onun yaptığı tesire ve kuvvetine delalet eder. Mekke'de nazil olan âyetler istifhâmın en etkileyici ve hoş çeşitlerini ihtiva eder. Mekki âyetlerin pek çok yerinde bu üslûblar art arda yer almaktadır.³⁹

³⁹ Aktaş, *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*, 8-9.

3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE “وَمَا أَدْرَاكَ” İFADESİNİN YER ALDIĞI ÂYETLER

Kur'ân-ı Kerîm'de “وَمَا أَدْرَاكَ” ifadesinden sonra gelen on bir kavram mevcuttur. Bu kavramlar sırasıyla Hâkka sûresi 69/3. âyet, Müddessir sûresi 74/27. âyet, Mürselât sûresi 77/14. âyet, İnfitâr sûresi 82/17. âyet, Mutaffîfîn sûresi 83/8. âyet, Mutaffîfîn sûresi 83/19. âyet, Târık sûresi 86/2. âyet, Beled sûresi 90/12. âyet, Kadir sûresi 97/2. âyet, Kâria sûresi 101/3. âyet, Hümeze sûresi 104/5. âyet olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yerini almıştır.

3.1 Hâkka Sûresi 69/3. Âyet

3.1.1 Âyetin Metni ve Meâli

الْحَاقَّةُ (١) مَا الْحَاقَّةُ (٢) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (٣)

“O gerçekleşecek büyük olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay? O büyük olayın ne olduğunu bilir misin?”⁴⁰

3.1.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûreyle ilgili sebeb-i nüzûl bilgilerine geçmeden evvel bu konu hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır.

Sebeb-i nüzûl Kur'ân-ı Kerîm'in tam manasıyla fehmedilmesi noktasında oldukça önemli bir ilim dalıdır. Sebeb-i nüzûl kutsal Kitabımızın anlaşılması hususunda güçlü bir bilgi edinme vasıtasıdır.⁴¹ Âyetlerin hangi koşulda ve nerede indiğini bilmek onların anlaşılmasını kolaylaştırır. Çünkü sebebi bilmek müsebbebi anlamak için vazgeçilmez bir olgudur.⁴²

Sebeb-i nüzûl, Peygamberimizin risâlet sürecinde meydana gelen ve Kur'ân-ı

⁴⁰ el-Hâkka 69/1-3.

⁴¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru 'İhyâ' i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957), 1/22.

⁴² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 1/108.

Kerîm'in bir veya birkaç âyet grubunun yahut bir sûresinin nâzil olmasına sebep olan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek için kullanılan kavramdır.⁴³

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri sebep-i nüzûl bağlamında incelendiğinde iki gruba ayrılır. Bunlardan birincisi sebebi olmadan inen âyetlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in kahir ekseriyeti bu gruba girmektedir. İkinci kısım ise bir olay sonrasında veya Peygamberimize sorulan bir soru akabinde inen âyetlerdir. Sebeb-i nüzûl ilmi bu ikinci gruba giren âyetleri incelemektedir.⁴⁴

Kaynaklar müstakil olarak Hâkka sûresinin nüzûl sebebi olarak bir hadise zikretmemişlerdir. Ancak bazı tefsirlerde Hz. Ömer'in İslâm ile müşerref olup müslüman olması aktarılmıştır, buna göre;

Hz. Ömer bir gün Peygamberimize karşı koymak için evinden çıkıp Kâbe'ye gitmişti. Kâbe'ye vardığında Peygamberimizin kendisinden evvel oraya gittiğini gördü. Peygamberimiz Hâkka sûresini açmış okuyordu. Hz. Ömer Kur'ân'ı Kerîm'in üslubuna hayran kalmıştı ve “vallahi bu bir şâirdir” demişti. Resûlullah “*O bir şâir sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!*”⁴⁵ âyetini okudu. Bu sefer Hz. Ömer “bu adam bir kâhindir” dedi. Bu sefer Resûlullah “*O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az inanıyorsunuz!*”⁴⁶ âyetini okudu. İşte bu hadise sonrası Hz. Ömer'in İslâm dinine sevgisi arttı ve müslüman oldu.⁴⁷

Bununla birlikte sebep-i nüzûl kitaplarında 12. âyetin müstakil bir nüzûl sebebi olduğu şöyle aktarılmaktadır:

Peygamberimiz Hz. Ali'ye şöyle dedi: “Allah Teâlâ bana emir buyurdu ki seninle yakın olayım uzak olmayayım, sana öğreteyim sen de iyice anlayasın.” Bunun üzerine “*Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık.*”⁴⁸ âyeti

⁴³ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/107.

⁴⁵ el-Hâkka 69/41.

⁴⁶ el-Hâkka 69/42.

⁴⁷ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 8/233.

⁴⁸ el-Hâkka 69/12.

nâzil oldu.⁴⁹

3.1.3 Siyak-Sibak Münasebeti

Birbirini takip eden kelime ve cümleler veyahut da peş peşe anlatılmış olan bazı hadiseler arasındaki irtibat ve ilişkiye münâsebet denir. Buna göre münâsebet ilmi konusu itibariyle kelime veya cümleler arasındaki mana benzerliğini, irtibat ve ahengini; bir usûl terimi olarak münâsebâtü'l-Kur'ân da ayet ve sûreler arasındaki anlam ilişkilerini açıklayan ilimdir.⁵⁰

Âyetler arasında irtibat olduğu muhakkaktır. Bazı müfessirler Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin tertibinin “tevkîfî” olması düşüncesiyle sûreler arası tenâsüb olduğu fikrindedirler.⁵¹ Kelamın başı ile sonu irtibatlı olup âyetler de aynı mevzuda ise burada bir münasebet söz konusu olabilir. Bununla birlikte herhangi bir münasebet bulmak için çeşitli zorlamalara başvurmamak gerekir.

Hâkka sûresinin kendisinden önceki Kalem sûresiyle bir münasebeti vardır. Kalem sûresinde kıyâmet hâdisesi mücmel bir şekilde aktarılmış,⁵² Kur'ân'ı Kerîm'in ilâhî bir kitap olduğu bildirilmiş ve onu kabul etmeyenlerin yersiz iddiaları reddedilmiştir. Hâkka sûresinde ise kıyâmete dair ahvâl tafsilatlı bir şekilde ele alınmış, peygamberlerini inkâr eden eski toplulukların nasıl bir felakete düşürüldükleri beyan edilmiş ve şirk koşa­n­lara ibret numunesi gösterilmiştir.⁵³

“Hâkka” kavramının yer aldığı ilk üç âyetten sonra yer alan âyetlerde ahireti inkâr edip kendilerine gelen peygamberleri yalancılıkla itham eden Semûd ve Âd kavimlerinin helakından söz edilmektedir. Semûd kavmi çok şiddetli bir zelzele ile Âd kavmi ise Allah Teâla'nın üzerlerine gönderdiği ağır bir fırtına ile yok olup gitmişlerdir. Âd kavmi yedi gece sekiz gün bu fırtınaya maruz kalmışlar, muhteşem sarayları ile köşkleri yerle yeksan olmuş ve tarih sahnesinden silinip gitmişler. Bu toplulukların

⁴⁹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, thk. 'Îsâm b. 'Abdilmuhsin el-Humeydân (b.y.: y.y., 1412/1992), 444.

⁵⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2020), 203.

⁵¹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelayin, 2000), 152.

⁵² Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürrer fî tenâsübi's-süver*, thk. Abdülkâdir Ahmed Ata (Kahire: Dâru'l-Fazile, 2002), 152.

⁵³ Faruk Tuncer, *el-Hâkka Sûresi Tefsiri Denemesi ve Bu Süredeki Kıyamet Sahneleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 26.

kötü sonları her şeyin mutlak yaratıcısı olan Allah Teâla'nın ilk üç âyette zikredilen kıyameti de gerçekleştireceğine dair delil olarak zikredilebilir.⁵⁴ Görülmektedir ki “Hâkka” kavramının geçtiği âyetlerin kendisinden önceki ve sonraki âyetlerle arasında konu bakımından önemli bir münasebet söz konusudur.

3.1.4 Belâgat Özellikleri

Âyetlerdeki belâgat özelliklerine geçmeden evvel belâgatın tanımından ve alt başlıklarından bahsetmekte fayda vardır.

Belâgat sözlükte “sözün açık seçik ve fasih olması” anlamında mastardır.⁵⁵ Belâgat, her biri ayrı bir ilim dalı da olan meânî, beyân ve bedî' şeklinde üç bölümde incelenmektedir.⁵⁶ Meânî, sözün muktezâyı hâle yani yer ve zamana uygun olup olmamasına dair kuralları ele alan ilim dalıdır.⁵⁷ Beyân, mânâyı ifade ederken lafzı vuzuhâta kavuşturmak için gerekli olan yatkınlığı kazandıran, hissiyat ve düşünceleri muhtelif sûretlerle ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır.⁵⁸ Bedî', muktezâyı hâle uygun olan fasih sözün nasıl güzelleştirileceğini gösteren ilim dalıdır.⁵⁹

Hâkka sûresi ilk üç âyetinde hâkka kelimesi insanları korkutma ve ta'zim için tekrar edildiğinden dolayı ıtınâb sanatı vardır.⁶⁰ İtnâb, bir düşüncenin çeşitli faydalara binaen daha fazla sözle ifade edilmesi demektir.⁶¹

“الْحَاقَّةُ” âyetinde mecâzî isnâd mevcuttur. Mecâzî isnâd, ifadenin belîğ olması amacıyla bir fiilin gerçek fâiline değil meydana geldiği zamana, mekâna veya fâilin bir ögesine isnad edilmesidir.⁶² Söz konusu âyette isnâd çeşitli alakalara binaen gerçek fâil Allah

⁵⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 5/442.

⁵⁵ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 8/420.

⁵⁶ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî'*, 56.

⁵⁷ Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 1/52.

⁵⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/22.

⁵⁹ Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 1/50.

⁶⁰ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 3/415.

⁶¹ Emin - el-Cârim, *el-Belâgat 'ül-Vâdîha fî 'l-Beyânî ve 'l-Meânî ve 'l-Bedî' mea'd-Delil*, 449.

⁶² Recep Şentürk, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/153.

Teâlâ'ya yapılmamış olup gerçekleşecek büyük olaya yani kıyâmete yapılmaktadır.⁶³

“مَا الْحَاقَّةُ” âyetindeki “hâkka” ifâdesi zamir olarak gelmesi gerekirken kıyâmet ahvâlinin şiddetini göstermek adına zâhir isim olarak ifâde buyrulmuştur.⁶⁴

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ” âyetindeki soruda insanların “hâkka”nın mahiyetini tam manasıyla kavramalarının mümkün olmaması sebebiyle kinâye sanatı olduğu görülmektedir.⁶⁵ Kinâye, bir sözü hakîki manasına gelebilecek şekilde mutlak olarak ve gerçek manasının dışında kullanmaktır.⁶⁶

3.1.5 Hâkka Kavramı

“Hâkka”, “hak” kelimesinden türemiştir.⁶⁷ Mükellef olan insanın hayır veya şer namına yapıp ettiklerinin eserlerinin tahakkuk edeceği zaman dilimi⁶⁸ anlamına gelen “hâkka”nın kıyametin isimlerinden olduğu konusunda müfessirler görüş birliğine sahiptir. “Hâkka”nın ne manaya geldiği ve niçin kıyamete bu ismin verildiği noktasında ihtilaf vardır.

Kendisinde işlerin hakikatinin ortaya çıkacağı, mü'minlerin ve kafirlerin amellerinin mahiyetinin bilineceği saat demektir. Kıyamet; doğrunun ve yanlışın ortaya çıkacağı gün olduğu için ona “hâkka” denilmiştir.⁶⁹ İnsan, dünyadaki amellerinin karşılığını hakkıyla alacağı için kıyamete “hâkka” ismi verilmiştir.⁷⁰ Hak, sabit ve vacip manasında olup “hâkka” ise vuku bulması vacip olan, gelişinde hiçbir şüphe olmayan saat yani kıyamet demektir.⁷¹

Arapça'da “حَاقَّتْهُ فَحَقَّقْتُه” yani “onu yenmeye çalıştım da galip geldim” ifadesi

⁶³ Muhammed el-Emin b. Abdullah Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421), 30/193.

⁶⁴ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 30/193.

⁶⁵ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/113.

⁶⁶ Emin - el-Cârim, *el-Belâğat'ül-Vâdiha fî'l-Beyânî ve'l-Meânî ve'l-Bedi' mea'd-Delil*, 242.

⁶⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 133.

⁶⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve'l-Râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/213.

⁶⁹ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 4/421; Zemahşerî, *el-Keşşâf'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil*, 4/598.

⁷⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000), 23/206.

⁷¹ Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 30/620.

bulunmaktadır. Kıyamete de batılla mücadele edip galip geldiği için “hâkka” denilmiştir.⁷² Kıyametten korkmak Allah Teâlâ’ya iman eden kimselerin üzerinde bir hak olduğu için ona “hâkka” denilmiştir.⁷³ “Hâkka”, kendisini yalanlayacak kimse olmayan musibet demektir. Kıyametin de gelişini kimse yalanlayamayacağı için bu isimle anılmıştır.⁷⁴ Kıyamet gününde bazı insanlar cenneti, bazı insanlar da cehennemi hak edeceği için ona “hâkka” adı verilmiştir.⁷⁵ “Hâkka”, kıyametin ismi olması hasebiyle başka anlamı tasavvur edilmeden camid bir isim de olabilir.⁷⁶

“Hâkka” kavramı genel itibariyle kıyamet ve korkunç ahvalini kapsayan bir kelimedir.⁷⁷ Bu kavram insanın tam manasıyla kavrayamayacağı, muhatabın bilgi dairesine giremeyeceği, mahiyetine vakıf olamayacağı bir kavramdır.⁷⁸ Her ne kadar üzerinde konuştuğumuz “وما أدراك ما” soru kalıbı zahiri manasıyla mütekellimin, muhataptan mahiyeti hakkında bilgi sahibi olduğu bir olgu ile alakalı malumat istediğini gösterse de âyetlerde muhatapların sorulan şeyle ilgili bilgi sahibi olmadıkları ve akıl yürüterek bu bilgi edemeyecekleri görülmektedir.⁷⁹

“Hâkka” gibi kıyamet ahvalini ilgilendiren kavramlar gaybî unsurlardır. Bu gibi gaybî olguları daha önceden Peygamberimiz dahi bilememektedir. Bu bilgiler ancak nakil yoluyla öğrenilebilir. Bu âyette olduğu gibi “وما أدراك ما” formunda gelen sorularda Allah Teâlâ muhatabın bilgisiz olduğu müsemmalara işaret etmektedir. Zihinde ve tecrübe alanında bu isimlerin bir karşılığı var olmadığından muhatap, bunların mahiyetini aklederek bilememektedir.

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, thk. Muhammed ‘Avd Mir‘ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2001), 3/243.

⁷³ Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-‘Uyûn*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdilmaksûd b. ‘Abdirrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 6/75.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/620.

⁷⁵ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1384/1964), 18/257.

⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb‘u’l-Mesânî*, 15/46.

⁷⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fî ‘ilmi me‘ânî’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fününi ‘ulûmih*, thk. eş-Şâhid el-Bûşihî (Şârîka: Mecmu’atu Buhûsi’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008), 12/206.

⁷⁸ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vîl* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 9/308.

⁷⁹ Yüksek, *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*, 85.

3.1.6 Âyetin Tefsiri

“Hâkka” ifadesinin kıyametin isimlerinden biri olduğunu yukarıda belirtmiştik. Sûrenin ikinci âyetinde geçen birinci istifhâmın söz konusu halin ehemmiyetinin kavranması ve korkunçluğunun ifade edilmesi için geldiğini söyleyen İbn Âşûr’a göre ikinci sual, insan ilminin “hâkka”nın mahiyetini kavrama noktasında acze düştüğünü gösteren bir kinayedir. Çünkü bir kimseye kolay bir şekilde tasavvur edemeyeceği şeyler hakkında anlayıp anlamadığı sorulur. Burada ise insanın bu soruları tasavvur etme durumu yoktur.⁸⁰

Üçüncü âyette sorulan “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ” sorusundan sonra dördüncü âyetten itibaren kıyamet ahvalinden ve cennet-cehennem ahalisinden söz edilir. “Hâkka” kelimesinin üç kez zahiren zikredilmesi, iki defa mahiyetinden sual edilmesi ve ikinci mahiyet sorusunun fiilin mef’ûlü olarak gelmesi, üslup yönüyle “hâkka”nın hakikatının muhatap nezdinde bilinemeyeceğini ortaya koyar. Muhatap ne kadar sorgularsa da “hâkka”nın hakikatini idrak edemeyecek, akli onun hudutlarına ulaşamayacak, nasıl tasavvur ederse etsin o, bu tasavvurunun her daim üzerinde yer alacaktır. Çünkü “hâkka”nın hakikati yalnızca müşahade edildiğinde bilinecektir.⁸¹

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ” ifadesinin Peygamberimizi kastederek “kıyametin korkunç hallerinden ve sıfatlarından bilmediğin hususlar var.” manasına geldiğini söyleyenler de vardır.⁸² Peygamberimizin kıyamet ahvalini önceden bilmediği, kavminin bu konuda herhangi bir bilgi sahibi olmadıkları, ahirete ve yeniden dirilişe iman etmedikleri için Allah Teâlâ’nın kendisini bu konuya muttalî kıldığı söylenmiştir.⁸³ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise Peygamberimizin kıyamet ahvali hakkında bilgi sahibi olduğunu fakat bilmiyormuş gibi hitap edildiğini aktarmıştır.⁸⁴

⁸⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/113.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl*, 4/598; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/620; Yüksek, *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*, 88.

⁸² Ebû Muhammed ‘Abdülhak b. Gâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 5/356; Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: y.y., 1420), 10/254.

⁸³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 10/164.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 18/257.

Tebeu't-tâbiîn neslinin önemli âlimlerinden olan Süfyân b. Uyeyne, Kur'ân-ı Kerîm'de “وَمَا أَدْرَاكَ” şeklinde gelen bütün hususların Peygamberimize haber verildiğini, “وَمَا يُدْرِيكَ” şeklinde gelen hususların ise Peygamberimize bildirilmediğini söylemektedir.⁸⁵ Son dönem müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 1442/2021) âyetlerde geçen istifham sigasının kullanımının Arapların adeti olduğunu ve önemli bir meseleye dikkat uyandırmak istedikleri zaman bu üslûbu kullandıklarını belirtmektedir.⁸⁶ Âyette yer alan istifhâm hakiki manasının dışında kullanılmış olup tehvîl yani korkutma amaçlı gelmiştir. Verdiğimiz bilgiler neticesinde “hâkka” kavramı hakkında çeşitli bilgilere sahip olsak da hakka'l-yakîn olarak malumat sahibi olmamız pek mümkün gözükmemektedir.

3.2 Müddessir Sûresi 74/27. Âyet

3.2.1 Âyetin Metni ve Meâli

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (٢٦) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ (٢٧) لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ (٢٨) لَوَاحِةً لِلْبَشَرِ (٢٩) عَلَيْهَا تِسْعَةُ عَشْرَ (٣٠)

“Ben onu sakara sokacağım. Sakar ’ın ne olduğunu bilir misin? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; İnsanları kavurur. Orada on dokuz görevli vardır.”⁸⁷

3.2.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Müddessir sûresinin ilk ayetleri ile alakalı çeşitli sebeb-i nüzûl rivayetleri mevcuttur. Bunlardan biri Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) rivayetidir. O, Peygamberimizin şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: “Hira mağarasında bir ay kadar bulundum. Konaklamam bittikten sonra oradan ayrıldım. Vadiden aşağı doğru inişim esnasında bana seslenildi. Her yere baktım ama etrafımda kimseyi göremedim. Akabinde yeniden bir ses işittim ve ben başımı kaldırıp semaya baktığımda Cebrâîl’in semayı kaplamış vaziyette olduğunu gördüm. Korktum ve eve gidip üzerimin örtülmesini istedim. Akabinde “يَا

⁸⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli ’Âyi’l-Kur’ân*, 23/570.

⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/411.

⁸⁷ el-Müddessir 74/26-30.

”يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ” âyeti nâzil oldu.”⁸⁸

Diğer bir rivayette ise Mekke’nin sözde ileri gelenlerinden olan Ebû Leheb, Ebû Süfyân, Velîd b. Muğîre, Nadr b. Hâris, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vaîl ve Mut’im b. Adiy bir araya geldiler. Velîd b. Muğîre mecliste bulunanlara; “Bilirsiniz ki Arap toplulukları hac günlerinde ictima’ ederler. Bir araya gelen insanlar Muhammed’in durumunu soruşturuyorlar. Siz ise farklı farklı cevaplar veriyorsunuz. Kiminiz mecnun kiminiz kâhin kiminiz şair diyor. Biliniz ki Araplar bu sıfatların tamamı aynı insanda toplanmaz. Bu konuda bir ağız birliğine varın ve Araplar o isimle Muhammed’i ansınlar” dedi. Bunun üzerine içlerinden biri “O şairdir” dedi. Velîd b. Muğîre, “Ben İbn’ül-Abras, Ümeyye b. Ebu’s-Salt’tan şiirler dinledim. Muhammed’in sözleri onların sözü gibi değildi” dedi. Bu kez de “O bir kahindir” dediler. Velîd, “Kâhinler kimi zaman doğruyu kimi zaman da yalanı söylerler ve biliriz ki Muhammed’in ise yalan konuştuğu vaki olmamıştır.” dedi. Bir diğeri “O olsa olsa bir mecnundur” dedi. Velîd, “Mecnun kimse insanları boğar. Muhammed’in bunu yaptığı görülmemiştir.” dedi. Bu konuşmalar sonrasında arzu ettiğini bulamayan Velîd evine döndü. Oradakiler “Velîd atalarının dinini terk etti” diye yaygara kopardılar. Ebû Cehil hemen Velîd’in yanına gitti ve “Ey Abduşşemsin babası neyin var! Kureyş senin muhtaç olduğunu ve bu sebeple dinden döndüğünü söyleyerek senin için yardım topluyorlar” dedi. Duyduklarına öfkelenen Velîd “Ben bunlara muhtaç değilim. Muhammed hakkında tefekkür ettim. Dedim ki sihirbaz ne yapar? Denildi ki sihirbaz babayla oğlun, kardeşle kardeşin, karıyla kocanın arasını ayırır. Bende diyorum ki O kesinlikle bir sihirbazdır.” Bu söylem halk arasında şuyu’ buldu ve insanlar “Muhammed bir sihirbazdır” diye bağırmaya başladılar. Olaylara şahit olan Peygamberimiz üzülmeye evine döndü ve kendisini bir kadife ile örttü. Bunun akabinde “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ” âyeti nâzil oldu.”⁸⁹

3.2.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Sakar” kavramının yer aldığı âyetin öncesine ve sonrasına baktığımızda anlamlı bir münasebet görülmektedir. Peygamber Efendimizin tebliği ettiği Kur’ân-ı Kerîm’e karşı ne yapacaklarını bilemeyen müşrikler Velîd b. Muğîre ile istişare edip tavsiye

⁸⁸ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, 446.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, 19/61.

istemişlerdi. O da bir müddet düşündükten sonra Peygamber Efendimizin bir sihirbaz, Kur'ân-ı Kerîm'in de geçmiş sâhirlerden nakledilen bir sihir, bir beşer kelâmı olduğunu insanlar arasında yaymalarını istemiştir. İşte 18-25. âyetlerde Velîd b. Muğîre misal gösterilerek Kur'ân-ı Kerîm'e karşı münkir bir tavır takınanlar yerilmiş, 26-30. âyetlerde ise ahirette karşı karşıya kalacakları ceza özetlenmiştir. 27-29. âyetler ise “sakar” hakkında onun kavurucu bir ateşinin olduğunu, kendisine düşeni perişan ettiği ve acımadığı ifade edilmektedir.⁹⁰

3.2.4 Belâgat Özellikleri

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ” âyetinde geçen “sakar” kelimesi zamir olarak gelmesi gerekirken ifadenin önemine binaen zahir olarak gelmiştir.⁹¹ Aynı âyette “sakar” ifadesini yüceltme ve inkarcıları korkutma amacıyla istifhâm kullanılmıştır.⁹² “Sormak” anlamına gelen istifhâm, kişinin evvel emirde bilgi sahibi olmadığı bir şeyi sorarak anlamak ve öğrenmek istemesidir. Soru edatları iki amaçla kullanılır. Birincisi tasdik, ikincisi de tasavvurdur.⁹³

3.2.5 Sakar Kavramı

“Sakar” sözlükte “güneşin, derinin rengini değiştirip adeta onu kavurması ya da yakıp onu simsiyah hale getirmesi” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁴ Hatta güneşin hararetinin insan beynine kadar ulaşip onda şiddetli bir tesir bırakma durumunu ifade etmek üzere Araplar “سَفَرَتَهُ الشَّمْسُ” şeklinde bir deyim kullanırlardı.⁹⁵ “Sakar” kavramı yüzdeki rengi değiştirecek kadar yakma, karartma manalarında da kullanılmıştır.⁹⁶

“Sakar”ı Ebu Rezin hızlı bir şekilde deriyi kavurup kapkara eden, İbn Abbas kişinin derisini yakan şeklinde vasıflarken,⁹⁷ Neseî (ö. 710/1310), bu ateşin çok şiddetli olduğunu, kemikte ve ette hiçbir şey bırakmadığını kaydetmektedir.⁹⁸ Ateşe verilen

⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/496.

⁹¹ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 30/430.

⁹² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 3/457.

⁹³ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî'*, 124.

⁹⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 414.

⁹⁵ Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 6/143.

⁹⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 414.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/268.

⁹⁸ Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf 'Alî Budeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib, 1419/1998), 3/407.

isimlerden olup, cehennemın ağır cezayı hak edecek kimseler için kullanılacak kısmı olduğu da ifade edilmiştir. İçine atılanlara merhamet göstermeyen, içine düşeni yakan ve insanın derisini kavuran korkunç bir yer olduđu⁹⁹ şeklinde ayrıntılara da yer verilmiştir.

Âlimlerin bir kısmı bu kavramın Arapça kökenli bir kelime olmadığını, güneşin ağır bir ısı ile yüzü yakıp kavurması anlamına gelen “sakar” kelimesinden türediğini ve yakıcı anlamına geldiğini söylemişlerdir.¹⁰⁰

Müddessir sûresindeki geçen âyetlerde kavram “yaktığı şeyi yok edencesine tahrip etmekle birlikte sönmeden aynı şekilde yakmayı sürdüren ve insanın derisini kavuran” şeklinde vasedilmiştir. Kurtubî’nin (ö. 671/1273) ifadesine göre “sakar”, kemiği değil eti tahrip eder.¹⁰¹

“Sakar” cehennemini anlatan “*Ben onu sakara sokacağım. Sen bilir misin sakar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; İnsanları kavurur. Orada on dokuz görevli vardır.*”¹⁰² âyetlerinde “sakar” adeta resmedilmiş, evvela bilmezlikten gelme üslûbu ortaya koyulmuş akabinde “bir girdap gibi her şeyi içine çeken, hiçbir şey bırakmayan” tanımıyla sonlandırılarak ince bir sanat ortaya konulmuş,¹⁰³ insanı her türlü kötülükten uzak tutarak erdemli ve ahlaklı bir birey olması amaçlanmıştır.

“Sakar”ın, yakaladığını nasıl salıvermeyen ve terk etmeyen bir ateş olduğunu daha iyi kavrayabilmek için “*Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız, onların derileri piştikçe derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki, acıyı dunsunlar...*”¹⁰⁴ âyetiyle izah edebiliriz. Yine Allah Teâlâ, “sakar”ın büyük bir felaket ve insanlar için ikaz olduğunu da kasem ile ifade buyurmakta¹⁰⁵ ve insanların dikkatine sunmaktadır.

Allah Teâlâ mücrimlerin yüzükoyun ateşe sevk olunacaklarını ve “sakar”ın onlara

⁹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/496.

¹⁰⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Yenda Yayıncılık, ts.), 8/329.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 19/77.

¹⁰² el-Müddessir 74/26-30.

¹⁰³ Seyyid Kutup, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri*, çev. A. Faruk Haznedaroğlu (İstanbul: Ravza Yayınları, 2011), 78.

¹⁰⁴ en-Nisâ 4/56.

¹⁰⁵ el-Müddessir 74/32-36.

dokunuşunu şöyle ifade eder: “Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine sakarın/cehennemin dokunuşunu tadın denir.”¹⁰⁶

Günahkarların dünyada iken iman noktasında şek ve tereddüt içinde olmaları kendilerini büyük bir azaba mahkûm etmiş ve nereye gideceklerini bilmeksizin, yüzleri üstü cehenneme doğru sürüklenmeleri azarlayıcı ve suçlayıcı bir tarzla ifade edilir.¹⁰⁷

İnsanı etkileyen ve dehşete düşüren bu âyetlerin temel hedefi, insana öğüt vermek suretiyle tesir uyandırmak ve iman gerçeğini hatırlatarak insanın yakıp kavuran bu cehennemden sakınmasını sağlamaktır. Allah Teâlâ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” ifadesinin geçtiği bazı âyetlerden sonra gelen kavramlar hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de bilgi vermemiştir. “Sakar” ise Allah Teâlâ’nın birtakım bilgiler verdiği kavramlar içerisine girmektedir. “Sakar”ın cehennemin isimlerinden biri olduğu, cehennemin kapılarından bir kapı olduğu veya cehennemde bir dağ olduğu gibi rivayetler vardır.¹⁰⁸

Allah Teâlâ “sakar”ın ne olduğunu sorduktan sonra Peygamberimize bunun sıfatları hakkında bilgi vermiştir. Bu öyle bir ateştir ki içerisine düşeni sağ koymaz, ölmüş diye de bırakmaz. Bu kimseler Nisâ sûresi 56. âyette buyrulduğu gibi eriyip bittiklerinde Allah Teâlâ onları yeniden yaratacak ve azap etmeye devam edecektir. O ateş onların derilerini yakar, başka bir renge çevirir.¹⁰⁹ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ” sorusu “sakar”ın sıfatlarını son derece açık bir üslupla mübalağa edilerek ortaya koyar. Bu soru mukabilinde ilgili kavramın halinden bahsedilmesi de bunu teyit eder.¹¹⁰

3.2.6 Âyetin Tefsiri

Rivayete göre müşrikler Peygamberimize ve insanlara anlattığı Kur’ân’a karşı hangi tavrı sergilemelerini sormak için Velîd b. Muğire’ye geldiler. O da düşündükten sonra Peygamberimizin bir sihirbaz, Kur’ân’ın da eski sihirbazlardan tevarüs eden bir sihir, bir beşer sözü olduğunu halk arasında yaymalarını önerdi. İşte 18-25. âyetlerde Velîd

¹⁰⁶ el-Kamer 54/48.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 8/268.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, 24/26.

¹⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fi ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve ahkâmîhi ve cümelin min fînûni ‘ulûmih*, 12/381.

¹¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, 19/77.

b. Muğire misalinde Kur'ân-ı Kerîm'e karşı benzer şekillerle inkârcı tavır takınanlar zemmedilmiş; 26-30. âyetlerde ise yapıp ettiklerinin karşılığında hak ettikleri uhrevî ceza özetlenmiştir.¹¹¹ Sûrenin 26. âyetinde geçen “sakar” kelimesinin ateşin isimlerinden olup cehennemın ağır cezaya çarptırılacak olanların girecekleri bölümlerinden biri olduğu ifade edilmiştir.¹¹²

Allah Teâlâ bu âyette “*Sen bilir misin sakar nedir?*” diye sorduktan sonra Peygamberimize “sakar”ın ne olduğuna dair malumat vermiştir. Bu öyle bir ateştir ki içine düşen sağ çıkamaz, öldürüp de terk etmez. Onlar ateş sebebiyle eriyip bittiklerinde azabın devam etmesi için yeniden yaratılırlar.¹¹³ 27. âyetteki istifhâmın, “sakar”ın sıfatlarını apaçık bir şekilde ortaya koyma hedefi taşıdığı dile getirilmiştir. Bu soru mukabilinde “sakar”ın halinden bahsedilmesi de bunu teyit etmektedir.¹¹⁴ Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi müfessirler bu sorudan sonra gelen ifadelerin, “sakar”ın halini ve sıfatını beyan ettiğini dile getirirler.¹¹⁵ Âyette yer alan istifhâmın hakiki manada bilgi talep etmek için değil mecâzi bir tarzda geldiği anlaşılmaktadır.

3.3 Mürselât Sûresi 77/14. Âyet

3.3.1 Âyetin Metni ve Meâlî

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ (٨) وَإِذَا السَّمَاءُ فُرْجَتْ (٩) وَإِذَا الْجِبَالُ سُفِفَتْ (١٠) وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْنِتْ (١١) لَا يَوْمَ أَجَلْتُمْ (١٢) لِيَوْمِ الْفَصْلِ (١٣) وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ (١٤) وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (١٥)

“Yıldızların ışığı söndürüldüğünde; Gök yarıldığında; Dağlar sökülüp savrulduğunda; Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde; Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir? Ayırım gününe. Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin? Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!”¹¹⁶

¹¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/496.

¹¹² Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dımaşk: y.y., 1414), 5/393.

¹¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fününi 'ulûmih*, 12/74.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 19/77.

¹¹⁵ Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: y.y., ts.), 9/58; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'ü'l-Mesânî*, 15/139.

¹¹⁶ el-Mürselât 77/8-15.

3.3.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûrenin nüzûl sebebi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak bazı müfessirler sûrenin 48.âyeti olan “Onlara, “Allah’ın huzurunda eğilin!” denildiğinde eğilmiyorlar.” âyetinin Sakif kabilesiyle alakalı nazil olduğunu söylemişlerdir. Rivayete göre Hevâzin gazvesinden sonra müslüman olan Sakif kabilesi Medine’ye gelirler ve Peygamberimiz onlara namazı emreder. Sakif kabilesine mensup olanlar “Biz eğilmeyiz çünkü eğilmek bir sövgü sebebidir” karşılığını verirler. Peygamberimiz de onlara “İçinde rukû ve secde olmayan dinden hayır gelmez” karşılığını verir. Bunun üzerine bahsi geçen âyet nâzil olmuştur.¹¹⁷

3.3.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Yevmü’l-fasl” kavramının geçtiği âyetin evvelinde yer alan âyetler kıyametin kopacağı zaman yaşanacak hadiselerle yer vermektedir. 11-13. âyetler, Allah Teâlâ’nın peygamberlerle ümmetleri arasında yaşanan olaylar hakkında son kararın verileceği zamanı ifade eder ki bu zaman da kıyamet ve âhiret günüdür. 15. âyet ise bu ayırım günü inkâr edenlerin başlarına gelecek büyük musibet ve felaketlere dikkat çekmektedir.¹¹⁸

Mürselât sûresinde geçen “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا”، “أَلَمْ تَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ”، “أَلَمْ نُهَبِّكِ الْأَوَّلِينَ” âyetler ile Nebe sûresinde geçen “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا” âyeti arasında tıpkı Duhâ ve İnşirah sûreleri arasında mevcut bulunan ifade benzerliği söz konusudur. Bu bir münâsebate işaretidir. Ayrıca Mürselât sûresinde yer alan “لَا يَوْمٍ أَجَلَتْ، لِيَوْمِ الْفَصْلِ، وَمَا” “أَذْرَاكَ مَا يَوْمِ الْفَصْلِ” âyetlerinde mücmel bir şekilde zikredilen “yevmü’l-fasl” kavramı Nebe sûresinde yer alan “إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا، يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا” âyetlerle tefsir edilmiştir.¹¹⁹

3.3.4 Belâgat Özellikleri

“وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمِ الْفَصْلِ” âyetinde yer alan “yevmü’l-fasl” kavramının zamir olarak değil

¹¹⁷ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/418.

¹¹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/526.

¹¹⁹ Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürrer fî tenâsübi's-süver*, 152.

de zahir isim olarak gelmesi, ifadenin önemini vurgulamak içindir. Ayrıca istifham üslûbu kullanılarak dikkat çekilmiş ve durumun insanlar nezdinde korkulacak bir durum olduğuna temas edilmiştir.¹²⁰

3.3.5 Yevmü'l-Fasl Kavramı

“Fasl”, iki şeyi aralarında bir boşluk meydana gelecek şekilde birbirinden uzaklaştırmak demektir.¹²¹ “Yevmü'l-Fasl” için ise çeşitli manalar verilmiştir.

İyiyle kötünün birbirinden ayrıldığı, herkese amellerinin karşılığının verileceği ve özellikle Müslümanlara Allah Teâlâ'nın lütufta bulunacağı gündür.¹²² İfade, mahlûkâtın arasındaki kazâ günü;¹²³ hakkın batıldan, hak yolda olan ile batıla sapanın birbirinden, kişinin akraba ve sevdiklerinden ayrıldığı gün¹²⁴ gibi manalara da gelmektedir. Ele alınan görüşlerin ihtivâ ettiği manalar göz önüne alındığında “yevmü'l-fasl” ifadesinden kıyamet gününün¹²⁵ kastedildiği açıktır.

“Yevmü'l-fasl” kavramı her ne kadar kıyamet gününü kapsayan isimlerden biri olsa da o günün mahiyeti hakkında tam bir bilgi sahibi olmak oldukça zordur. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ” âyetindeki soru cümlesi o günün, Allah Teâlâ beyan etmedikçe mahiyetinin bilinemeyeceği, tasavvur edilemeyeceği olağanüstülüklere sahne olacağını bizlere göstermektedir.¹²⁶ Bu gibi kıyamet ahvaliyle alakalı ifadeler gaybi bilgiler sınıfına girmektedir. “Yevmü'l-fasl” terkihi de hakikati tam manasıyla idrak edilemeyeceğinden ötürü bilinemez olup ancak bir nakil ile muttali' olunabilir.

3.3.6 Âyetin Tefsiri

Yemin ifadeleriyle başlayan Mürselât sûresi kıyametin mutlaka gerçekleşeceğini aktaran 7. âyetin akabinde kıyamet anında gerçekleşecek dehşetli olaylardan bahseder. 11-12. âyetlerde bahsedilen Peygamberlerin toplantı vakti ve bu güne ulaştırılmaları

¹²⁰ Alevî, *Hadâîku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 30/564.

¹²¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 382.

¹²² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve'l-Râbuhu*, 4/301.

¹²³ Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 5/42.

¹²⁴ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 8/64.

¹²⁵ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 3/293.

¹²⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/527.

da bu olaylardandır. 12. âyette geçen “yevm” kelimesi bir sonraki âyette “yevmü’l-fasl” terkihiyle ifade edilmiştir. Akabinde “yevmü’l-fasl”ın ne olduğu sorulmuştur. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ” ifadesinde birinci مَا harfinin mübteda, ikinci مَا harfinin mukaddem haber olarak gelmesi; “yevmü’l-fasl”ın ehemmiyetinin takdir edilemeyeceği, künhüne vakıf olunamayacağını göstermek içindir.¹²⁷

“Yevmü’l-fasl” terkihinin 13. âyette zikredilmesine rağmen bir sonraki âyette zamir olarak gelmesi gerekirken zâhir isim olarak ifade buyrulması o günün yani kıyametin insanların zihinlerinde canlanmasına imkân sağlamaktadır.¹²⁸ “Yevmü’l-fasl” kavramının istifhâm üslûbuyla gelmesi hakiki manada bilgi talebi için değildir. Onun hakikatının kavranamayacak korkunç bir şey olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır.¹²⁹ Büyük müfessir Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Peygamberimizin “yevmü’l-fasl”ı bilmediğini daha sonra Allah Teâlâ’nın kendisine bildirdiğini aktarır. Mâtürîdî’ye göre Allah Teâlâ bu soru tarzını ya o günün önemini göstermek için ya da Peygamberimizi bu güne muttali’ kılarak O’na lütufta bulunduğunu göstermek için kullanmıştır.¹³⁰

3.4 İnfitâr Sûresi 82/17. Âyet

3.4.1 Âyetin Metni ve Meâlî

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (١٣) وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (١٤) يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ (١٥) وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ (١٦)
وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ (١٧) ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ (١٨) يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ
لِلَّهِ (١٩)

“Buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar; Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. Ceza gününde oraya girerler ve oradan bir daha da ayrılamazlar. Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin? O gün hiç kimsenin başkası için bir şey yapması elinden gelmez. O gün hüküm yalnız Allah’ındır.”¹³¹

¹²⁷ Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 9/78; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî*, 15/192.

¹²⁸ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29/427.

¹²⁹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 5/431.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sunne*, 10/379.

¹³¹ el-İnfîtâr 82/13-19.

3.4.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûrenin nazmı ve âyetlerin arasındaki insicam İnfîtâr sûresinin tek seferde nazil olduğu izlenimini vermektedir. Ancak kaynaklar incelendiğinde yalnızca bir âyet hakkında bilgi verilmiştir. 6. âyet olan “*Ey insan! Yüce rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?*” ifadesinin Übey b. Halef veya Velîd b. Muğîre hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.¹³² Peygamberimizin bu âyeti okuduğunda “Onu cehaleti aldattı” dediği nakledilmiştir.¹³³

3.4.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Yevmü'd-dîn” kavramının geçtiği İnfîtâr suresi kendisinden önceki ve sonraki sûrelerde olduğu gibi kıyametin kopacağı zaman yaşanacak hadiselerle başlamaktadır. Akabinde insanın en güzel şekilde yaratılmış olmasına rağmen Rabbine karşı nankör olup aldandığına yer veriliyor. İnsanın yapıp ettiklerini kayda alan yazıcı melekler vardır. Bu melekler kişinin yapıp ettiklerini bilmektedirler. Ceza günü yani kulların amellerinin karşılığını alacağı gün olan kıyamet günü geldiğinde iyi olanlar cennete, kötüler ise cehennem gireceklerdir. Ceza günü hiç kimsenin başkası için bir şey yapamayacağı hükmün yalnızca Allah Teâlâ'ya ait olacak gündür. Görülmektedir ki sûre başından itibaren kendi içerisinde âyetlerle ilişkilidir.

Peygamber Efendimiz bir hadîsinde “Kim kıyamet gününü kendi gözleriyle müşahade etmek istiyorsa Tekvîr, İnfîtâr ve İnşikâk sûreleri okusun”¹³⁴ buyurarak bahsi geçen sûrelerde tasvir edilen kıyamet sahnelerinin dehşetine ve üslûb benzerliğine vurgu yapmıştır.

3.4.4 Belâgat Özellikleri

“إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ” âyetlerinde çeşitli belâgat özellikleri mevcuttur. “إِبْرَارَ” ve “فُجَّارَ”; “نَعِيمَ” ve “جَحِيمَ” kelimeleri arasında mukabele sanatı vardır.¹³⁵

¹³² Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'an*, 19/245; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl* (Beyrut: y.y., ts.), 209.

¹³³ Kurtubî, *el-Câmi li-Âhkâmi'l-Kur'an*, 19/245.

¹³⁴ Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketü Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), 5/433 (No. 3333).

¹³⁵ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 31/209.

Mütekellimin en az iki veya daha fazla kelamı zikredip peşinden de bunların karşısını sırasıyla zikretmesine mukabele denir.¹³⁶ Âyetler de iyiler kötülerin, cennet ise cehennemin karşısında zikredildiği için bu edebî sanat bulunmaktadır. Bununla birlikte âyetlerin sonları kafiyeli bir şekilde bittiği için seci sanatı vardır.¹³⁷ İki ya da daha fazla olan ibarede fâsıla sonlarının aynı olmasına seci denir.¹³⁸ Aynı zamanda âyetler arasında vasl vardır.¹³⁹ İki cümlelerin ihbârî ve inşâî olma noktasında bir olup i'rab hükmünde de ortak olması durumunda vâv ile bağlanmasına vasl denir.¹⁴⁰

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ” âyetlerinde cümlelerin tekrar edilmesi sebebiyle tıbâk sanatı mevcuttur. Âyette bahsi geçen günün dehşetinden ve idrak melekelerinin çok üzerinde olmasından ötürü böyle bir üslûp kullanılmıştır. “Yevmü'd-Dîn” kavramı tekid için zamir olarak gelmesi gerekirken zahir isim olarak gelmiştir.

3.4.5 Yevmü'd-Dîn Kavramı

“Din” kelimesi sözlükte adet,¹⁴¹ şeriat ve itaat,¹⁴² ceza,¹⁴³ insanların Allah Teâlâ'ya ibadet etmek için seçtikleri yol¹⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir. “Yevmü'd-Dîn”, hesap¹⁴⁵ ve ceza günü¹⁴⁶ anlamlarına gelir. İnsanlar bu günde yapıp ettiklerinden hesaba çekilecek, iyi amelleri ağır gelenler mükafatlandırılacak kötü amelleri ağır gelenler ise cezalandırılacaktır. Dolayısıyla ifadeden maksadın kıyamet günü olduğu görülmektedir.¹⁴⁷ “Din” kelimesinin şeriat ve itaat manalarının ağır bastığı, “yevmü'd-dîn” ifadesinin dinin karşılık bulduğu gün manasında olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁸

¹³⁶ Emin - el-Cârim, *el-Belâğat 'ül-Vâdiha fî 'l-Beyâni ve 'l-Meâni ve 'l-Bedi' mea'd-Delil*, 517.

¹³⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/504.

¹³⁸ Bulut, *Belâgat Meâni Beyân Bedî'*, 404.

¹³⁹ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 31/209.

¹⁴⁰ Emin - el-Cârim, *el-Belâğat 'ül-Vâdiha fî 'l-Beyâni ve 'l-Meâni ve 'l-Bedi' mea'd-Delil*, 414; Bulut, *Belâgat Meâni Beyân Bedî'*, 171.

¹⁴¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 14/128.

¹⁴² el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 181.

¹⁴³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'l-Râbuhu*, 1/47.

¹⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Dînî ve Felsefî Ahlak Lüğatçesi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 48.

¹⁴⁵ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 1/36.

¹⁴⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'l-Râbuhu*, 4/301.

¹⁴⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr* (Beyrut: y.y., ts.), 1/37.

¹⁴⁸ Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'asîlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 1/28.

“Yevmü’ d-dîn” insanların dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını göreceği gün yani kıyamet günü anlamına gelmektedir. 17. ve 18. âyetlerde peş peşe gelen sorular o günün dehşetini ortaya koymaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) “yevmü’ d-dîn”in insanların algısının ötesinde olduğunu söyleyerek şu ifadeleri kaydeder: Bu hatırlatma akabinde o ceza gününün dirayet ve akıl yürütmeye tahmin edilemeyen azamet ve dehşetine vurgu yapmak için buyruluyor ki: Sana din gününün ne olduğunu ne bildirdi? Yani, onun akla hayale gelmez ne kadar büyük bir ceza günü olduğunu bildin mi? Ey muhatap! Hayır sen onu akıl yürütmeye fehmedemezsin. Çünkü o dünyada misali görülmemiş ceza günleri ile kıyas edilemez.¹⁴⁹ Netice-i kalam “yevmü’ d-dîn”in mahiyetinin kavranması akla değil nakle bağlıdır.

3.4.6 Âyetin Tefsiri

Kıyamet kopacağı sırada gerçekleşecek dört olay ile başlayan İnfitâr sûresi, Allah Teâlâ’nın insanoğluna yaratılışında ihsan ettiği nimetleri hatırlatmakta; aldanan insanın müstehak olduğu cezayı yalan saymasının ona hiçbir fayda getirmeyeceğini ve yaptığı bütün amellerin kaydedileceğinden bahsetmektedir. İyi kulların nimetler içerisinde olacağı, günahkârların ise ceza günü (yevmü’ d-dîn) cehenneme atılacağı belirtilir.¹⁵⁰ 17. ve 18. âyetlerde peş peşe “وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ” sorusu sorulmaktadır. Bu soruların art arda gelmesi inkarcıların yalanlamış oldukları günün dehşetini ortaya koymak ve o günün mahiyetinin akıl sınırlarıyla kavranamayacak derecede olduğunu göstermek içindir. İnsan her ne kadar düşünürse düşünsün, zihninde hangi şekilde tasavvur ederse etsin bahsi geçen günün hakikatini kavrayamaz.¹⁵¹ “وَمَا أَدْرَاكَ” sorusunun muhatabının din gününü yalanlayan ve aldanmış insan olduğunu ifade edenler olduğu gibi hitabın Peygamberimize yapılmış olduğunu söyleyenler de vardır.

Fahreddin er-Râzî “وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ” sorusunun iki defa sorulmasının sadece te’kid için olmadığını söyler. Ona göre birinci soru cehennem ehli ikinci soru ise cennet ehliyle ilişkilidir. Adeta birinci sualde “Din gününde fâcirlere yapılacak olan muameleyi bilir misin”, ikinci sualde “Din gününde iyilere yapılacak olan muameleyi

¹⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/464.

¹⁵⁰ Yüksek, *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*, 91.

¹⁵¹ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9/122.

bilir misin” denilmek istenmiştir.¹⁵² İlave olarak buradaki soru gerçek manada bir bilgi murat etmek için değil insanların dikkatini çekmek ve onları korkuya sevk etmek için gelmiştir.

Bu soruların ardından 19. âyette insanların birbirleri için hiçbir şeye sahip olamayacakları ve o gün bütün işlerin hakiminin Allah Teâlâ olduğu bildirilmektedir. Müfessirler bu âyetin “yevmü’-d-dîn”i bir açıdan tefsir ettiğini ve müphem olarak zikredilen o günün genel hatlarıyla beyan edildiğini aktarırlar.¹⁵³ Âlûsî de bu âyetin “yevmü’-d-dîn”i mücmel bir açıkladığını ifade ettikten sonra bu güne dair bilginin Peygamberimize vaat edildiğini kaydetmektedir.¹⁵⁴

3.5 Mutaffifîn Sûresi 83/8. Âyet

3.5.1 Âyetin Metni ve Meâli

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ (٧) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ (٨) كِتَابٌ مَرْقُومٌ (٩)

“Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O, amellerin kaydedilmiş bulunduğu bir defterdir.”¹⁵⁵

3.5.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Kaynaklara bakıldığında sadece sûrenin birinci âyetinin müstakil bir nüzûl sebebi olduğu görülmektedir. Peygamberimiz Medine’ye geldiğinde insanların ölçü ve tartıda hile yaptıklarını gördü. Bunun üzerine bu kimseleri eleştiren “وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ” âyeti nâzil oldu ve insanlar bu konuda yaptıkları yanlışları fark edip ölçü ve tartıda hile yapmaktan vazgeçtiler. Başka bir rivayete göre Medine’de ticaret yapan bazı kimselerin ölçü ve tartıda hile yaptıkları görülmüyordu. Onların alışverişleri adeta kumara benziyordu. Tarafların kıyemî bir malı incelemenden birbirlerine atarak gerçekleştirdikleri bir bey’ akdi olan münâbeze, mala dokunarak sahip olunan bir satım akdi olan mülâmese gibi alışveriş usülleri yaygındı. Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. Peygamberimiz âyetin nâzil

¹⁵² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 31/80.

¹⁵³ Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-‘Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 9/123; Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vîl*, 9/426.

¹⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî*, 15/271.

¹⁵⁵ el-Mutaffifîn 83/7-9.

olmasından sonra pazara çıkıp insanlara bu âyeti okudu ve insanlar yaptıkları yanlışları terk ettiler.¹⁵⁶ Verilen bilgilerden sûrenin Medine’de nazil olduğu düşünülebilir. Ancak sûre Mekke’de nazil olmuştur. Peygamberimiz bu âyetleri Medine’de iken insanlara yeniden hatırlatmış ve onları ölçü ve tartıda hile yapmamaları konusunda uyarmıştır.

3.5.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Siccîn” kavramının yer aldığı Mutaaffîfîn sûresinde hem âyetler arasında hem de önceki ve sonrası sûreler arasında ciddi bir münasebet vardır. Ölçü ve tartıda hile yapan kimseler hesap günü geldiğinde Rablerinin huzuruna çıkacaklar ve inkâr ettikleri o cehenneme atılacaklardır. İyiler ise cennete ve onun nimetleri nail olurlar. Allah Teâlâ Tekvîr, İnfitâr, Mutaaffîfîn ve İnşikâk sûrelerinde kıyamet ahvalini insicamlı bir şekilde aktarmıştır. Meydana gelecek olaylar sistematik bir şekilde zikredilmiştir. Tekvîr sûresinde anlatılan olayların ekserisi, İnfitâr sûresinde anlatılan olayların tamamı kıyamet gününün başında vuku bulacaktır. Daha sonra insanlar oldukça uzun sürecek bir zaman dilimi içerisinde korkuyla bekleyeceklerdir. Allah Teâla bu durumu Mutaaffîfîn sûresi 6. âyette “*O gün insanlar âlemlerin Rabbinin huzurunda dururlar*” ifadesiyle zikretmiştir. Bunların akabinde şefâat-i uzmâ gerçekleşecek, insanlara kitapları yani amel defterleri dağıtılacak kimisi bu kitabı sağ tarafından kimisi sol tarafından kimisi de arkasından alacaktır. Böylece hesap gerçekleşmiş olacak. Bu şekilde içerisinde amel defterlerinin verilmesi ve hesabın gerçekleşmesi gibi konular olan İnşikâk sûresinin; yine kendisinde uzun bir bekleyişin zikredildiği Mutaaffîfîn sûresi ve kıyamet ahvalinin ilkelerinin bahsedildiği İnfitâr sûresinden sonra gelmesi uygun olmuştur.¹⁵⁷

Bu sûrelerin bir başka ilişki yönü ise şöyledir: Allah Teâla, İnfitâr sûresinde “*Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var*”¹⁵⁸ buyurmuştur. Buradaki yazma işi dünyadadır. Mutaaffîfîn sûresinde ise o muhafızların insanların amellerini yazdıkları zikredilmiştir. İnsanların amellerinin yazıldığı bu kitapların durumu bu sûrede zikredilmiştir. Bu yazma işi de aynı şekilde dünyada gerçekleşmektedir. İnsanların

¹⁵⁶ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, 452.

¹⁵⁷ Süyûtî, *Tenâsüku’-d-dürer fî tenâsübi’s-süver*, 155; Celalettin Mert, *İnşikâk Sûresinin Tarihsel ve Metinsel Analizi* (Eskişehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 21.

¹⁵⁸ el-İnfitâr 82/10-11.

amellerinin yazılmış olduğu kitapların insanlara sağ taraflarından veya sol taraflarından verilmesi durumu da İnşikâk sûresinde aktarılmıştır. Bahsi geçen sûrelerin aralarındaki ilişki dikkate alındığında mushaf sıralamasındaki yerlerinin uygun olduğu görülmektedir.¹⁵⁹

3.5.4 Belâgat Özellikleri

“كَذَّابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِينٍ” âyetinde günahkarların yazısından bahsederken 18. âyette “كَذَّابَ الْآبِرَارِ لَفِي عَلَيْنٍ” ifadesiyle iyi kimselerin yazısından söz ediliyor. Bu iki âyette mukâbele sanatı mevcuttur. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ” âyetinde “siccîn” kelimesi zamir olarak gelmesi değil, insanların dikkatini çekme ve onları korkutma amacıyla zahir isim olarak gelmiştir.¹⁶⁰

3.5.5 Siccîn Kavramı

“Siccîn” kelimesinin anlamı tefsirciler arasında görüş ayrılıklarına sebep olmuş ve muhtelif mânalar serdedilmiştir. Bu farklılıklar “siccîn”in mekân ismi, sıfat veyahut kitap ismi olarak çeşitli şekillerde değerlendirmesi sebebiyle meydana gelmiştir.

“Kâfirlerin günahlarının yazıldığı defter”,¹⁶¹ “Allah Teâlâ’nın kâfirlerin amellerini yazdığı ve onunla kâfirlere azap edeceği taş”,¹⁶² “sert taş”,¹⁶³ “hapis”¹⁶⁴ gibi manalara gelmektedir.

“Siccîn”, “zindan” manasındaki, “siccîn” kelimesinden mübalağa sigasıyla kullanılan bir vasıf olarak zindana koymak demektir.¹⁶⁵ “İnsanların hapsedildiği yer, derin çukur” gibi anlamlara gelen “siccîn” kelimesinin cehennem bir adı olduğu da söylenmiştir.¹⁶⁶ Müşriklerin amelleri şer ile mühürlenmiş olup, yerin en alt tabakasında

¹⁵⁹ Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, 155.

¹⁶⁰ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 31/250.

¹⁶¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: y.y., ts.), 2/328.

¹⁶² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, 3/72.

¹⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 2/1192.

¹⁶⁴ Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 5/2133.

¹⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/472.

¹⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Cehennem (Kelâm)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/227.

iblisin yanağı altına konulmuştur. Çünkü böyle bir kimse iblise itaat etmiş, Rabbine ise asi olmuştur.¹⁶⁷

İbn Ebi Nedh, Mücahid'den (ö. 103/721) rivâyetle, “siccîn” arzın yedinci katının altında yer alan bir kayadır.” demiştir. Bu kaya ters çevrilip, mücrimlerin amel defterleri onun altına koyulur. Buna benzer bir açıklama İbn Abbas, Said b. Cübeyr (ö. 94/713?), Katade (ö. 117/735), Mukatil (ö. 150/767) ve Ka'b'dan rivâyet edilmiştir. Ka'b, “iblisin yanağının altında bulunan o taşın altında küfre sapanların ruhları yer almaktadır ve “siccîn”, arzın yedi kat altında bulunan siyah bir kayadır, onun üzerinde her bir şeytanın adı kayıtlıdır, küfür bataklığına dalanların canları orada bırakılır.” demiştir.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de aynı sûrenin iki âyetinde geçen bu kelime şöyle ifade edilir: *“Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak “siccîn”dedir. “Siccîn” nedir, bilir misin? O, amellerin kaydedilmiş bulunduğu bir defterdir.”*¹⁶⁹

Allah, Teâlâ fâni olan bu dünya hayatında insanın yapmış olduğu bütün günahları kaydetmiş, vakti geldiğinde bunları fâillerine göstereceğini haber etmiştir. Bu ifadelerde günah irtikab edenleri bir korkutma olduğu gibi, insanı günah işlemekten menetmeyi amaçlayan ibretli bir anlatı da mevcuttur.

“Siccîn”i daha iyi idrak etmek için âyette Allah Teâlâ'nın “siccîn”i açıklarken kullanmış olduğu “مَرْقُومٌ” kelimesinin üzerinde durmak gerekir. “مَرْقُومٌ”, “yazılmış, mühürlenmiş veya numaralanmış” demektir. Dolayısıyla “siccîn”in numaralandırılmış, kodlanmış bir kitap olduğu anlamını çıkarabiliriz.

Netice itibarıyla “siccîn” kavramının anlamı müfessirler arasında ihtilaflı bir mevzudur. Kimi alimler onun cehennemın isimlerinden biri olduğunu söylerken kimileri de onun günahkarların yapıp ettiklerini yazan bir defter olduğunu savunurlar. “Siccîn” ile alakalı yapılan yorumlara bakıldığında onun bir defter olduğunu söylemek daha isabetli gözükmektedir. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ” âyetinin “siccîn”in mahiyeti hakkında

¹⁶⁷ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4/622.

¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 19/257.

¹⁶⁹ el-Mutaffîfîn 83/7-9.

kimsenin bir bilgi sahibi olamayacağını veya Peygamberimizin bunu vahiy öncesi bilmediğini, kendisine vahiy geldikten sonra bilgi sahibi olduğunu ifade etmesi mümkündür.¹⁷⁰

3.5.6 Âyetin Tefsiri

Nerede indiği konusunda ihtilaf edilen Mutaaffîn sûresinde “وَمَا أَدْرَاكَ” üslûbuyla gelen iki sual mevcuttur.¹⁷¹ Bu sûrenin başında ölçü ve tartıya hile karıştıranlardan bahsedilip onların büyük ve dehşetli bir günde yeniden diriltilip Rablerinin huzuruna çıkacakları hatırlatılmaktadır. İyilerin ve kötülerin kitapları yani amel defterlerinin durumları da yine bu sûrede bahsi geçen konulardandır.

Müfessirler sûrede geçen “siccîn” kavramını hem mekân ismi olarak hem de kitap ismi olarak değerlendirmişlerdir. Bazıları “siccîn” kelimesinin aslının “siccîl” olduğunu sonradan bu harfin “nûn” harfine tebdil edildiği söylemişlerdir.¹⁷² Gerek âyetlerin insanlara vermek istediği mesaj gerekse tefsir ulemasının değerlendirmeleri incelendiğinde “siccîn”in, amellerin tertipli ve noksansız bir şekilde kaydedildiği, münkir ve fasıkların yapıp ettiklerinin yazıldığı bir kitap (kütük) olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak “siccîn” âhiret hayatıyla ilişkili olması sebebiyle anlamına vakıf olmamız imkân dahilinde olmayan kelimelerdendir. “Siccîn” kavramı üzerinde duran alimler çeşitli açıklamalar yapmış olsalar da onun nasıllığı ve niceliği konusundaki malumat Allah Teâla’ya ait olup inananlara düşen görev onun varlığına ve insanların dünyada yapıp ettikleri sebebiyle oraya düşebileceklerine canı gönülden inanmaktır.¹⁷³

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينٌ” âyetinin ise “siccîn”in mahiyeti hakkında kimsenin bir bilgi sahibi olamayacağını veya Peygamberimizin bunu vahiy öncesi bilmediğini, kendisine vahiy geldikten sonra bilgi sahibi olduğunu ifade etmesi mümkündür.¹⁷⁴ Âyette geçen istifhâm mecazi manada kullanılmış olup muhatap nezdinde kavram hakkında bir ilgi

¹⁷⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*, 10/457; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, 19/258; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 9/126.

¹⁷¹ Yüksek, *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*, 93.

¹⁷² İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 5/451.

¹⁷³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/576.

¹⁷⁴ Mâturîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*, 10/457; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, 19/258; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 9/126.

uyandırma maksadıyla gelmiştir.

3.6 Mutaffîfîn Sûresi 83/19. Âyet

3.6.1 Âyetin Metni ve Meâli

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنْ (١٨) وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ (١٩) كِتَابٌ مَرْقُومٌ (٢٠) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (٢١)

“Hayır hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir. Bilir misin nedir illiyyîn? O, amellerin kaydedildiği bir defterdir; onu Allah’a yakın olanlar görür.”¹⁷⁵

3.6.2 Belâgat Özellikleri

“كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنْ” âyetinde iyi ve erdemlilerin yazısından bahsederken 7. âyette “كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنْ” ifadesiyle günahkârlar kimselerin yazısından söz ediliyor. Bu iki âyette mukâbele sanatı mevcuttur. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ” âyetinde “illiyyûn” kelimesi zamir olarak gelmesi gerekirken insanların dikkatini çekme ve ta’zim ve yüceltme amacıyla zahir isim olarak gelmiştir.¹⁷⁶

3.6.3 İlliyyûn Kavramı

“İlliyyûn”, sözlükte “yükselmek” manasına gelen “عَلَا” fiilinden türeyen ve “üst makam, ulvi derece” gibi anlamlara gelen “عَلِي” kelimesinin çoğuludur.¹⁷⁷ “İlliyyûn” kelimesi hakkında âlimler farklı farklı görüşler serdetmişlerdir. İfadeye “dördüncü veya yedinci kat sema, salih kulların amellerinin yükseltildiği meleklerin divanı, arşın sağ sütunu, sidretü’l-müntehâ, sonsuz bir yükseklik” gibi anlamlar verilmiştir.¹⁷⁸

İlgili ifade Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir: “Bilir misin nedir illiyyîn? O amellerin kaydedildiği bir defterdir; onu Allah’a yakın olanlar görür.”¹⁷⁹

“İlliyyûn” ifadesi aynı surede geçen “siccîn” kelimesinin karşılığında kullanılmıştır.

¹⁷⁵ el-Mutaffîfîn 83/18-21.

¹⁷⁶ Alevî, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, 31/250.

¹⁷⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 346.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli ‘Âyi’l-Kur’ân*, 31/90; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 15/94.

¹⁷⁹ el-Mutaffîfîn 83/19-21.

Zemahşerî (ö. 538/1144), illiyyûn ve siccînin iki ilâhî kitap olduğunu, illiyyûnda meleklerle birlikte sâlih insanların ve cinlerin, siccîn'de ise iblisin avaneleriyle birlikte fâsık insanların ve cinlerin yapıp ettiklerinin yazıldığını söyler. Salih kulların amellerinin yazılmış olduğu ilâhî kitabın bu şekilde isimlendirilmesi, hem iyi amellerin insanları yüce makamlara ulaştırıcı olmasından hem de bu kitapların değerli ve yüksek bir mevkide bulunmasındandır. Fâsık kimselerin kitaplarının konacağı yerin siccîn diye isimlendirmesi, hem bu kitaplarda kayıtlı olan şerhlerin fâilini cehenneme sevk edici olması hem de bu kitapların yerin yedi kat altında karanlık bir mevkide bulundurulması sebebiyledir.¹⁸⁰

İlliyyûndan bahseden birtakım rivâyetler bulunuyor olsa da bunlar genel nitelikli olup vasfı itibariyle onun yüce bir mekândan ibaret olduğunu bildirmekle yetinmektedir.¹⁸¹ “İlliyyûn” kavramı aynı sûrede geçen “siccîn” kavramının karşısında yer almaktadır. “İlliyyûn” a bazı mekân isimleri ve iyilerin yapıp ettiklerinin yazılmış olduğu defter gibi manalar verilmiştir. “İlliyyûn” ile alakalı yapılan yorumlara bakıldığında onun bir defter olduğunu söylemek daha isabetli gözükmektedir. Yukarıda “siccîn” kavramının bir defter olduğunu söylemenin daha isabetli olduğunu söylemiştik. Burada da aynı tercihi yapmak bütünlüğü sağlamak adına önemlidir. “İlliyyûn” hakkında insanların bilgi sahibi olmadıkları, Peygamberimizin de söz konusu kavramın mahiyetini kendisine vahyolunduktan sonra öğrendiği söylenebilir.

3.6.4 Âyetin Tefsiri

Mutaffifîn sûresinin 8. âyetinde günahkarların yazısından bahsedilip onların yazılarının “siccîn”de olduğu söylenmişti. Aynı sûrenin 19. âyetinde de iyilerden bahsedilip onların yazılarının “illiyyûn”da olduğu söylenmektedir. Yukarıdaki üslûp ve ifadeler aynıyla yer almakta olup yalnızca sorular değişmektedir. Bu âyetlerle alakalı söylenenler de yukarıda yer alanlardan farklı değildir. Genel kabule göre yukarıda geçen “siccîn” ile alakalı tariflerin tam zıttı “illiyyûn” için yapılmış olup Allah’a yakın olanların görebilecekleri hayır divanının adı olduğu zikredilmiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Çavâmidi’t-Tenzîl*, 4/721-722.

¹⁸¹ İlyas Üzümlü, “İlliyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/124.

¹⁸² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/475.

Tariflerden illiyyûn ile siccînin aynı olduğu, ancak izâfe edildikleri kimseler ve içerikleri açısından birbirleri arasında bir fark bulunduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁸³ Fahreddin er-Râzî bu farkı şu şekilde açıklar: “Yücelik, güzellik, ı ışık ve temizlik saadet alametlerindendir. Aşağılık, darlık ve karanlık şekâvet alametlerindendir. Günahkarların kitaplarının en aşağı yerlere ve en dar mevkilere koyulması onları aşağılamak ve tahkir etmek içindir. İyilerin kitaplarının en yüce makamlara koyulması ve meleklerin şâhit olmaları onları yüceltmek ve ta’zim etmek içindir.”¹⁸⁴ Sonuç itibarıyla iyi insanların kitaplarının yüceltilip şerefendirilmesi için “illiyyûn”da, kötülerin kitaplarının aşağılanmak ve kötülenmek için “siccîn”de olduğu belirtilmiştir.

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيَّوْنَ” âyetinin ise “illiyyûn” hakkında kimsenin bir bilgi sahibi olamayacağını veya Peygamberimizin bunu vahiy öncesi bilmediğini, kendisine vahiy geldikten sonra öğrendiğini ifade etmesi mümkündür.¹⁸⁵ Âyette yer alan soru kalıbı hakiki manada bir talebe delalet etmemektedir. İstifhâm üslûbu mevcut kavram hakkında tesirli bir anlatım ortaya koymak için gelmiştir.

3.7 Târık Sûresi 86/2. Âyet

3.7.1 Âyetin Metni ve Meâli

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقِ (٢) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (٣)

“Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görüne! O, gece çakıp görünen nedir bilir misin? Karanlığı delen yıldızdır.”¹⁸⁶

3.7.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

“وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقِ النَّجْمُ الثَّاقِبُ” âyetlerinin Peygamberimiz ile amcası Ebû Tâlib arasında geçen bir olay sonrası nâzil olduğu söylenmektedir. Rivâyete göre Peygamberimiz ile Ebû Tâlib beraber yemek yedikleri esnada bir yıldız kaymış ve

¹⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/578.

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/90.

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 10/163; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Mahmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/488.

¹⁸⁶ et-Târık 86/1-3.

ortalığı aydınlatmıştı. Gerçekleşen olay karşısında endişelenen Ebû Tâlib bunun ne olduğunu Peygamberimize sordu. Peygamberimiz de ona bunun Allah Teâlâ'nın dikkat çekici alametlerinden biri olan salıverilmiş bir yıldız olduğunu söyledi. Bu olay akabinde bu âyetler nâzil oldu.¹⁸⁷

3.7.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Târik” kavramı sûrenin ilk âyetlerinde yer almaktadır. Târik sûresinin kendisinden önceki Burûc sûresi ile arasında ilgi çekici bir münâsebet göze çarpar. Her iki sûre de yeminle başlamakta ve Kur’ân-ı Kerîm’in üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde insanı bir damla meniden meydana getiren Yüce Allah’a, insanın nasıl oluyor da isyan ettiğini, O’nun Kelâm’ını inkâra kalkıştığı hususunu hatırlatmaktadır.¹⁸⁸ Burûc sûresinde Firavun ve Semûd ashâbının durumu husûsen zikredilince, Târik sûresinde bu durumun herkes için geçerli olduğu bildirilerek hüküm genele şümul edilmiş ve “*Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde başında bir gözetleyeni bulunmasın*”¹⁸⁹ buyurulmuştur. Aynı şekilde Burûc sûresinde semâvî yönüyle Levhi Mahfuz’da olmakla vasıflanan Kur’ân, Târik sûresinde hak ve bâtılı ayırt edici¹⁹⁰ olmasıyla da insanlara dokunan yönüyle konu edinilmiş.¹⁹¹

Âlûsî, Târik sûresinin tefsirine başlamadan evvel iki sûre arasında şöyle bir münasebetten bahseder: “Allah Teâlâ Burûc sûresinde inkarcıların Kur’ân’ı yalanlamalarını zikredip onların aşağılık ve hakir durumlarından bahsetmiştir. Târik sûresinde ise Kur’ân’ın vasıfları aktarılıp Peygamberimize inkarcılar için mühlet vermesi emredilmiştir.”¹⁹² İlk âyetlerde söze, göğe ve yıldıza kasemle başlanmasının sebebi, 4. âyette söz edilen asıl konunun, yani insanın dünyada her daim bir denetleyici ve koruyucu nezaretinde olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁹³

¹⁸⁷ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, 476.

¹⁸⁸ Mehmet Nurullah Aktaş, “Burûc Sûresinin Kimliği ve Üslûbu Üzerine”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 711.

¹⁸⁹ et-Târik 86/4.

¹⁹⁰ et-Târik 86/13.

¹⁹¹ Bikâ’î, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyâtı ve’s-Suver*, 21/370; Mustafa Uçan, *Kur’ân’ın Bilimsel ve İctimâî Yorumu: Târik Sûresi Örneği* (Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 40.

¹⁹² Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî*, 15/305.

¹⁹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/596.

3.7.4 Belâgat Özellikleri

“وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ” âyetinde lugavî mecâz söz konusudur. Çünkü “târik” kelimesi hakîkî anlamda “gece gelip kapıya vuran” anlamına gelir. Daha sonra bu kavram gece ortaya şeyler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁴ Lafzın vaz’ edildiği anlamın dışında başka bir anlamda kullanılmasına lugavî mecâz denir.¹⁹⁵

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ” âyetindeki “târik” kavramı zamir olarak gelmesi gerekirken zahir isim olarak gelmiştir. Âyetteki istifhâm ta’zim için kullanılmıştır.¹⁹⁶ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ” âyetlerinde fasıl sanatı vardır. İki cümle hükmen ortak olmalarına rağmen anlatılmak istenen şeyin önemini göstermek için vasledilmeyip fasıl yapılarak ayrılmıştır.¹⁹⁷ İki cümlenin birbirlerine atfedilmeyip ayrılmalara fasıl denir.¹⁹⁸

“وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ” âyetlerinde mümâsele sanatı vardır.¹⁹⁹ İki ibaredeki lafızların çoğunun veya tamamının sadece vezin yönünden birbirine uymasıdır.²⁰⁰

3.7.5 Târik Kavramı

“Târik”, Arapça’da “طَرَقَ” kökünden türemiş bir ismi fâil olup “güçlü bir şekilde vuran” manasını ihtiva etmektedir.²⁰¹ Bu kelime sözlüklerde ayaklarıyla yolu ezmesi, yolda seyretmesi nedeniyle yolcu için de kullanılagelmiştir.²⁰² Bunun haricinde gece bir yerden bir yere varan gece yolcuları için de “târik” kelimesi kullanılır.²⁰³ Bu kavramın muhtevasının daha geniş olup gece zuhur eden her şey anlamında kullanıldığı hatta hayalî suretler manasına geldiği söylenmiştir.²⁰⁴

Müfessirlerin ekseriyeti ayette geçen “târik” ifadesiyle geceleyin ortaya çıkan yıldızın

¹⁹⁴ Alevî, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, 31/338.

¹⁹⁵ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî’*, 234.

¹⁹⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/520.

¹⁹⁷ Alevî, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, 31/339.

¹⁹⁸ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Kuveyt: Dârü’z-Zâhiriyye, 1440), 3/5.

¹⁹⁹ Alevî, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, 31/339.

²⁰⁰ Bulut, *Belâgat Meânî Beyân Bedî’*, 413.

²⁰¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 306.

²⁰² el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 306.

²⁰³ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-‘Arabiyye*, 4/1515.

²⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 31/117.

kastedildiğini dile getirirler.²⁰⁵ Tâbiînden olan müfessir Katade yıldızla “târik” isminin verilmesini gece zuhur edip gündüz kaybolmasına bağlamaktadır. “Târik” kelimesi dua içeren bir hadiste “gece nail olunan hayır” manasında da kullanılmıştır.²⁰⁶

Allah Teâlâ, “târik” kelimesinin ne anlama geldiğini ilgili sûrenin üçüncü âyetinde dile getirmiş ve onun “ışığı gecenin karanlığını delip yeryüzüne ulaşan yıldız” anlamında “النَّجْمُ الثَّاقِبُ” tamlamasıyla ifade buyurmuştur.²⁰⁷

*“Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene! O, gece çakıp görünen nedir bilir misin? Karanlığı delen yıldızdır.”*²⁰⁸

“Târik” kavramının manası noktasında müfessirler onun bir yıldız ismi olduğu noktasında görüş birliğine sahiptirler. Ancak onun Zühal ve Süreyya yıldızı gibi özel bir yıldız mı yoksa genel olarak yıldız mı olduğu konusunda görüş birliği mevcut değildir.²⁰⁹ Allah Teâlâ “târik” kavramını karanlığı delen yıldız olarak açıklamıştır. “Târik” kavramı hakkında o dönemin insanların zihninde bazı bilgilerin olması muhtemeldir. Allah Teâlâ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ” sorusuyla “târik” kavramını farklı bir noktaya getirmektedir. Allah Teâlâ bizzat insanlara bu konuda bilgi vermediği sürece söz konusu kavramın mahiyetinin akıl yürütme yoluyla idrak edilmesi mümkün değildir.²¹⁰

3.7.6 Âyetin Tefsiri

Târik sûresi Yüce Kitabımızda birçok yerde olduğu gibi yemin ifadeleriyle başlamıştır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de zaman zaman kendi zatına yemin etmiştir. Bununla birlikte kendi varlığının delillerinden olan ve insanların yüce saydığı bazı mahlukâta da yemin edilmiştir. Allah Teâlâ, Peygamberimiz haricinde ruh sahibi olan hiçbir kimseye yemin etmemiştir. Bunun nedeni de insanlara Peygamberimizin Allah katında

²⁰⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli ’Âyi’l-Kur’ân*, 24/351.

²⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, 8/374-375.

²⁰⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/596.

²⁰⁸ Târik 86/1-3.

²⁰⁹ Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lubâbu’t-Te’vîl fî Me’ânî’t-Tenzîl*, thk. Muhammed ‘Alî Şâhîn (b.y.: y.y., ts.), 4/415.

²¹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîr el-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb’u’l-Mesânî*, 15/306.

yüce bir makama sahip olduğunu göstermek ve O'nun azametini ortaya koymaktır.²¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de yemin üslûbu genellikle yemin edilen şeyin hakikatini tekit için kullanılmıştır. Târik sûresinde de yeminin cevâbı olan “*Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın*”²¹² âyetinin mefhumu tekit edilmiş ve Allah Teâlâ bazı yüce mahlûkâtına yemin ederek bütün insanların bir koruyucusu olduğunu tekitli bir üslûpla haber vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla yüce mahlûkata yemin edilmesi, esasında bu yüce mahlûkâtın Allah Teâlâ'nın kudretine delâlet etmesiyle ve netice itibarıyla yemin edilen şeyin esasında Allah Teâlâ'nın kudreti ve azameti olduğu şeklinde de tefsir edilmiştir.²¹³

Son dönem müfessirlerinden olan Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 2004) Târik sûresinde yer alan kasemlerle alakalı şu yorumları yapmıştır: Semaya ve karanlığı delen yıldızlara yemin edilmesi Allah Teâlâ'nın yaratma gücünü gösteren önemli işaretlerden birine yapılan yemindir. Bu da Rabbimizin ilminin her şeyi kapsadığını, iradesinin yaratma ve yönetme noktasında çok yüce olduğunu ve kudretinin herhangi bir şeyin aciz bırakamayacak kadar azametli olduğuna delildir. Allah Teâlâ'nın bahsi geçen varlıklara yemin etmesinin hikmeti her şeyi bilen ve kudret sahibi olan Rabbimizin azametinin delillerine yönelik dikkat çekmek içindir. 4. âyet kasemi te'kid eden muksem aleyhtir. Allah Teâlâ yarattığı her kimseye kendisinden sadır olan söz, fiil ve hareketleri kollayan bir koruyucu göndermiştir. Muksem bih ile muksem aleyh arasında benzerlik münasebeti vardır. Öyle ki sema yeryüzü ile kuşatılmıştır ve gecenin karanlığını delen yıldızlar da çoktur. Her nefis de Rabbânî bir ilimle kuşatılmış olup Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli kalmaz.²¹⁴

“Târik”ın “karanlığı delen yıldız” diye tanımlanması sebebiyle genel olarak yıldız mı yoksa özel bir yıldız mı olduğu konusu ihtilafıdır. Bazı müfessirler onun genel olarak yıldızlara verilen bir isim olduğunu söylerken,²¹⁵ bazıları da onun belirli bir yıldıza işaret ettiğini ifade ederek “târik”ın Zühâ yıldızı veya Süreyya yıldızı olduğunu dile

²¹¹ Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 4/54-55.

²¹² et-Târik 86/4.

²¹³ Uçan, *Kur'ân'ın Bilimsel ve İctimâî Yorumu: Târik Sûresi Örneği*, 48.

²¹⁴ Abdurrahman Hasan el-Meydânî Habenneke, *Meâricü't-Tefekkür* (Cidde: Dâru'l-Beşîr, 2000), 4/258-259.

²¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidü't-Tenzil*, 4/734; İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/258.

getirmişlerdir.²¹⁶

Âyette “târık” ifadesi müphem olarak kullanılmıştır. Sonrasında gelen âyette “*O nedir bilir misin*” denilerek müphemlik arttırılmış ve “*O karanlığı delen yıldızdır*” diye tefsir edilmiştir. Bir şeyin mübhem olarak zikredilmesi ve sonrasında müphemliğinin tekit edilmesi o kavramın tam olarak kavranamayacağını gösterir. Allah Teâlâ tarafından yaratılmışlara bir bilgi verilmediği sürece “târık”ın ne olduğu tam manasıyla kavranamaz.²¹⁷ İfade yemin ile zikredilerek “târık” kavramının önemi ortaya konulmuştur.

3.8 Beled Sûresi 90/12. Âyet

3.8.1 Âyetin Metni ve Meâli

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (٨) وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ (٩) وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (١٠) فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (١١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا
الْعَقَبَةُ (١٢) فَكُ رَقَبَةً (١٣) أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (١٤) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (١٥) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (١٦)
ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (١٧)

“Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi? Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır.”²¹⁸

3.8.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Beled sûresinde geçen âyetlerin sebeb-i nüzulü ile ilgili muhtelif rivayetler mevcuttur. Rivayete göre Benî Cumah kabilesinden Ebu'l-Eşed adında güçlü bir adam vardı. İnsanlar arasında bu adamın güçlü olması dilden dile dolaşıyordu. Herhangi bir müsabakada karşısına kimsenin çıkamayacağı düşünülüyordu. Kendisini hiç kimsenin yenemeyeceğini düşünen Ebu'l-Eşed Peygamberimize dolayısıyla da İslâm'a düşmandı. Sûrenin 5. âyeti olan “*O, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini*”

²¹⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/507.

²¹⁷ Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9/140.

²¹⁸ el-Beled 90/8-17.

*mi sanıyor?” ifadesi bu adam sebebiyle nâzil olmuştur.*²¹⁹

Diğer bir rivayete göre Hâris b. Amr adında bir kimse vardı. Bu zat Medîne’de iken bir günah işlemiş ve Peygamberimize gelerek bunun kefareti sormuştu. Peygamberimiz ona ya köle azat etmesini ya da altmış fakiri doyurmasını söyledi. Hâris bu cevabı beğenmeyerek başka bir alternatif olup olmadığını sordu ama Peygamberimizin cevabı değişmedi. Üzüntülü bir şekilde arkadaşlarının yanına giden Hâris “Vallahi Muhammed’in dinine girerse servetim kefaretlerle ve Allah yolunda infak ederek eksilecek. Herhalde Muhammed mallarımı yolda bulduğumu zannediyor. Oysa ben çokça mal harcadım” diye söylendi. Bunun üzerine “يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا” âyeti nâzil oldu.²²⁰

3.8.3 Siyak-Sibak Münasebeti

“Akabe” kavramının geçtiği sûre olan Beled sûresinin hem kendi içerisindeki âyetlerle hem de önceki ve sonraki sûrelerle arasında ilişki mevcuttur. Allah Teâlâ “akabe” kavramından önceki âyetlerde insana bahşetmiş olduğu nimetler olan duyu organlarından bahsetmektedir. Kullar bu duyu organları ile bilgi edinir doğruyu yanlıştan ayırt edebilir ve hakikati bulabilir. Rabbimiz bizlere iki yolu yani iyilik ve kötülük yolunu bizlere göstermiştir. İyilik yolunu seçmeyenler kınanmakta ve o dönemin en ağır sorunları ve başlıca ödevler sıralanmaktadır.²²¹ Fecr, Beled ve Şems sûreleri arasında çeşitli açılardan münasebet var demiştik. Bu üç sûre de yemin ile başlamaktadır. Allah Teâlâ Fecr sûresinde malı çok sevenleri, hakkı olmadan miras malı yiyenleri ve yoksulu doyurmayı teşvik etmeyenleri zemmetmiştir. Beled sûresinde de köle azadı, kıtlık zamanları yoksulları doyurma gibi mal sahiplerinden istenilen şeyler zikredilmiştir.

Şems sûresi de diğer sûreler gibi yeminle başlamıştır. Allah Teâlâ başta güneş olmak üzere birçok mahlukata yemin etmiştir. Beled sûresi ve Şems sûresi arasındaki ilişki de açıktır. Allah Teâlâ Beled sûresinin sonunda “ashâbü’l-meymene” ve “ashâbü’l-meş’eme”yi zikretmiştir. Şems sûresinde bu iki zümre hakkında “*Neşîni arındıran*

²¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli ’Âyi’l-Kur’ân*, 24/435.

²²⁰ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4/702.

²²¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/626.

elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir”²²² buyrularak onların akıbeti hakkında bilgi verilmiştir.²²³

Bu üç sûreye bakıldığında, sâlih amel işleyenler ile günaha dalan ve inkâr çukuruna düşenlerin mahşerdeki hallerinin, onlara verilen cezaların ve kötü akıbetin; mü'minlere bahşedilen mükâfat ve nimetlerin, anlatıldığı görölmektedir. Bundan ötürü Beled sûresi, münâsebet ilmi penceresinden ele alınacak olursa, öncesinde ve sonrasında bulunan sûrelerle konu ve anlam bütönlüğü açısından bir insicam ve âhenk içerisinde olduğı görölmektedir.²²⁴

3.8.4 Belâgat Özellikleri

“أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ” âyetinde istifhâm takrir için gelmiştir. Allah Teâlâ kullarına verdiği nimetleri hatırlatmak istemiştir.²²⁵ “وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ” âyetinde istiâre-i tasrîhiyye sanatı vardır.²²⁶ Alakası daima müşâbehet olan ve müşebbeh veyahut müşebbehün bih'ten biri hazfedilmiş olan mecaza istiâre denir. Müşebbehün bih zikredilmiş olan istiâreye istiâre-i tasrîhiyye denir.²²⁷ “النَّجْدُ” kelimesi asıl manası itibarıyla “yüksek bir yerde yer alan yol” demek olup âyette “hayra ve şerre giden yollar” manasında kullanılmıştır.²²⁸

“فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ” âyetinde de aynı şekilde istiâre sanatı mevcuttur. “الْعَقَبَةُ” kelimesi asıl manası itibarıyla “dağdaki engebeli yol” demek olup âyette “salih ameller” için kullanılmıştır. Çünkü salih amel yapmak insanların nefislerine zor gelir ve meşakkatli bir iştir.²²⁹

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ” âyetinde istifhâm insanları korkutma ve ta'zim içindir. Aynı zamanda “akabe” kelimesi zamir olarak gelmesi gerekirken ifadenin önemine binaen zahir isim

²²² eş-Şems 91/9-10.

²²³ Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, 159-160.

²²⁴ Muhammed Ömer Türkoğlu, *Beled Sûresinin Tahlîli Tefsiri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 17.

²²⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/536.

²²⁶ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 32/30.

²²⁷ Emin - el-Cârim, *el-Belâgat'ül-Vâdiha fî'l-Beyâni ve'l-Meâni ve'l-Bedi' mea'd-Delil*, 143.

²²⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/536.

²²⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/536.

olarak gelmiştir.²³⁰

“فَكَ رَقَبَةً” âyetinde istiâre-i tasrîhiyye sanatı vardır. “فَكَ” kelimesi hakîkî manada “bağlı olan şeyleri çözmek, salmak” manasında kullanılır. Âyette “köle azadı” anlamında kullanılmıştır. Çünkü köle ile sahibinin ayrılığı söz konusudur. “رَقَبَةً” kelimesinde mecâz-ı mürsel sanatı vardır. Bir kelimenin müşâbehet alakası dışında asıl manasının anlaşılmasına engel olacak bir karine ile asıl manasının dışında kullanılmasına mecâz-ı mürsel denir.²³¹ Âyette mecâz-ı mürselin cüz’iyyet alakası gereği “رَقَبَةً” kelimesi kölenin kendisini ifade eder. Yani parça zikredilerek bütün kastedilmiştir.²³²

“

مَقْرَبَةً” ve “مَثْرَبَةً” kelimelerinde cinâs-ı nâkıs mevcuttur. Manaları farklı, söyleyiş veya yazılışları aynı ya da benzer iki lafzın bir arada kullanılmasına cinâs denir. İki lafız arasında harflerin türü, sayısı, harekesi ve sırası gibi benzerliklerden birinin olmamasına da cinâs-ı nâkıs denir.²³³

3.8.5 Akabe Kavramı

“Akabe” sözlükte dağlardaki zorlu ve engebeli yol anlamına gelmektedir.²³⁴ Müfessirler ifâdenin ne anlama geldiği noktasında çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Tâbiîn’in büyüklerinden olan Hasan-ı Basrî (ö.110/728) “akabe” ifadesini “kişinin dünyada nefsiyle, gayri meşru istek ve arzularıyla, düşmanı şeytan ve avanesiyle giriştiği çetin mücadele” şeklinde izah etmiştir.²³⁵

“Akabe”nin “cehennemden ismi, cehennemdeki bir dağ, cehennemdeki yetmiş derece, tehlikeli bir iş,²³⁶ sırat köprüsü, cennet ile cehennem arasında bir yer”²³⁷ gibi anlamlar ifade ettiğini söyleyenler de vardır.

Allah Teâla bu ifadeden bahsettiği ayette şöyle buyurmaktadır: “Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi? Fakat o, sarp yolu göze

²³⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/536.

²³¹ Emin - el-Cârim, *el-Belâgat'ül-Vâdiha fi'l-Beyâni ve'l-Meâni ve'l-Bedi' mea'd-Delil*, 211.

²³² Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 32/30-31.

²³³ Bulut, *Belâgat Meâni Beyân Bedi'*, 374.

²³⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 344.

²³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*, 4/756.

²³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, 24/439-440.

²³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31/168.

alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır.”²³⁸

“Akabe”nin Kur’ân-ı Kerîm’de mecaz formunda kullanılmış olup bir köleyi hürriyetine kavuşturmak, bir yetim veya yoksulu doyurmak; mümin, sabırlı ve haktan yana olan kimselerden olmak gibi manalara geldiğini söyleyenler de vardır.²³⁹

Allah Teâlâ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” sorusunun sorulduğu kimi âyetlerde söz konusu sorunun ardından gelen kavramları izah etmiş kimi âyetlerde de açıklamamış, üzerinde durmamıştır. “Akabe” kavramı Allah Teâlâ’nın açıkladıkları arasına girmektedir. “Akabe” meâllerde sarp yol olarak tercüme edilmiştir. Sarp yol; köle azat etmek, yetimi ve yoksulu doyurmak, iman edip sabrı tavsiye etmek olarak izah edilmiştir. Burada bir teşbih söz konusudur. Allah Teâlâ bu iyilikleri sarp bir yola benzetmiş ve bunları yapmanın insana zor geleceğini veciz bir şekilde ifade buyurmuştur.

3.8.6 Âyetin Tefsiri

Allah Teâlâ belde diye çevirisi yapılan “beled” kelimesine yemin ederek sûreye başlamıştır. Müfessirlerin ekseriyeti bu kelimedenden kastedilenin Mekke olduğu görüşündedir. 8. âyetten itibaren insana bahşedilen duyu organları dile getirildikten sonra ona, “iki yol”da gösterilmektedir. Duyu organları hariçten bilgi elde etme vasıtalarıdır; “iki yol” ise çoğunlukla “iyiliğe ve kötülüğe giden yollar” olarak izah edilmiştir. Bu ifade kişinin, olgular ve fiiller üzerine “doğru-yanlış, iyi-kötü” gibi hüküm verme ve tercih yapma imkanının varlığını ortaya koyar. Böylece bu iki kısa âyette veciz bir ifade tarzıyla Rabbimizin kuluna bilgi edinme, tefekkür edip yargıda bulunma ve tercih yapabilme kabiliyetlerini ihsan ederek bu becerileriyle onu yeryüzündeki en güzide varlık olarak yarattığı anlatılmaktadır. Bu kabiliyetler aynı zamanda kişinin bir ödev ve sorumluluk bilincinde olması gerektiğini zorunlu kılar. İşte 11. âyette bu sorumluluk bilincinde olmayıp yapması gerekenleri yerine getirmeyenler, bu zahmete katlanıp iyilikler yolunu tercih etmeyenler zemmedilmekte;

²³⁸ el-Beled 90/8-17.

²³⁹ Süleyman Uludağ, “Akabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/209.

akabinde dönemim toplumsal sorunları ve bunlarla ilgili başlıca yapılması icap edenler zikredilmektedir. 13-17. âyetlerde o dönemin önemli insanî problemleri olan kölelik, yoksulluk ve merhametsizlik anlatılmaktadır. O dönem şartlarında yapılması gereken şeyler ise köleleri hürriyetlerine kavuşturmak, yetimi ve yoksulu doyurmak, birbirine sabretmeyi ve merhametli olmayı önermektir. İslâm'ın sosyal ahlâkının kapsayıcı bir özeti olan bu ifadeler, eski deyişle tahdîdî değil tâdâdîdir; yani sınırlayıcı değil, örnek göstericidir. Şüphesiz hayırlar imanla beraber değeriyeceğinden 17. âyette iyilikleri yapanların Allah'a iman ediyor olma şartı da getirilmiştir.²⁴⁰

“Akabe” kavramının hangi manalara geldiğini yukarıda zikretmiştik. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de tefsirinde bahsi geçen kavramın “cehennemde bir dağ, cehennemdeki yetmiş derece, ateş, cennet ve cehennem arasında bir yer” gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.²⁴¹

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعُقْبَةُ” âyetinin daha iyi anlaşılması için bir takdire ihtiyaç vardır. Bu takdir de “وَمَا أَدْرَاكَ مَا افْتِحَاكُمُ الْعُقْبَةُ” şeklinde olur. Bu takdirle birlikte âyetin manası “Sarp yola vurmak nedir, bilir misin” şeklinde olur. Bu da dini üstlenme işinin büyük bir şey olduğunu gösterir. Bir sonraki âyette sarp yola vurmanın köle azadı ve yoksulları doyurmak olduğu ortaya koyulmuştur.²⁴² Sahabe ve tâbiîn döneminde kavramın cehennem ile ilgili anlamları üzerinde de durulduğu görülmektedir.²⁴³

Sonuç itibarıyla bütün rivayetler ele alındığında “akabe” kavramının köle azadı, yetim ve yoksulu doyurmak, sabırlı ve merhametli olmayı tavsiye etmek gibi manalarının üzerinde durmak isabetli olacaktır.

3.9 Kadir Sûresi 97/2. Âyet

3.9.1 Âyetin Metni ve Meâli

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (٢) لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (٣)

²⁴⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/626.

²⁴¹ Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 8/523.

²⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31/169.

²⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, 24/440.

“Biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesinde indirdik. Bilir misin nedir Kadir gecesini? Kadir gecesini bin aydan hayırlıdır.”²⁴⁴

3.9.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûrenin sebeb-i nüzûlü hakkında birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerden bir kısmını zikretmekte fayda vardır. Bir gün Peygamberimiz ashâbı ile otururken Benî isrâilden bir adamdan bahsetmişti. Bu adam bin ay boyunca zırhını çıkarmamış ve Allah yolunda savaşmıştı. Kendi ömürlerinin o adama kıyasla oldukça kısa olduğunu zanneden sahabe efendilerimiz amellerini az görerek mahzun oldular. Bunun üzerine Allah Teâlâ “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ” âyetini indirerek bin aydan daha hayırlı olan kadir gecesini Müslümanlara lütfetti.²⁴⁵

Peygamberimiz yine bir gün ashâbıyla birlikte iken Benî isrâilden dört salih kimseden bahsetmiş ve onların seksen yıl boyunca Allah Teâlâ’ya ibadet edip göz açıp kapayıncaya kadar bile O’na isyan etmediklerini söylemişti. Sahabe efendilerimiz bu duruma oldukça şaşırdılar. Cebrâil (a.s.) Peygamberimize gelerek “Ümmetin bu âbid kulların ibadetine ve Allah Teâlâ’ya isyan etmemelerine şaşırdı ama Allah Teâlâ onlara bundan daha hayırlı olanı indirdi” diyerek “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ” âyetlerinin indiğini bildirdi.²⁴⁶

Peygamberimiz Benî isrâilden bir kimsenin gece sabahlara kadar ibadetle meşgul olduğunu, gündüz de düşmanla cihat ettiğini ve bunları bin ay boyunca yaptığını söylemişti. Allah Teâlâ da bu adamın yaptıklarından daha hayırlı olan kadir gecesini indirdi.²⁴⁷

3.9.3 Siyak-Sibak Münasebeti

Kadir sûresi kendi içerisinde bütünlük arz eden bir sûredir. Allah Teâlâ sûrede Kur’an-ı Kerîm’i kadir gecesinde indirilmeye başlandığı beyan ediyor. Kadir gecesinin önemli bir gece olması hasebiyle bin aydan daha hayırlı olduğunu söylüyor. Bu mübarek

²⁴⁴ el-Kadr 97/1-3.

²⁴⁵ Vâhidî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, 461.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 8/443.

²⁴⁷ Süyûtî, *Lubâbu’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nuzûl*, 215.

gecede meleklerin her türlü iş için indikleri ve yeryüzünün tan yeri ağarana kadar esenlik dolu olduğu zikrediliyor. Görülüyor ki âyetler arasında münasebet oldukça kuvvetlidir.

Alak, Kadir ve Beyyine sûreleri arasında da çeşitli yönlerden münasebet söz konusudur. Sahabe efendilerimiz Kur’ân-ı Kerîm cemedilirken Kadir sûresini Alak sûresinden sonraya koymuşlardır. Bundan mütevellit bazı alimler “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ” âyetindeki “hû” zamirinin Alak sûresinin ilk âyeti olan “افْرَأْ” ifadesine işaret ettiğini söylemişlerdir. Beyyine sûresi kendisinden önceki Kadir sûresini ta’lil etmek için nâzil olmuş gibidir. Allah Teâlâ, Kadir sûresinde “نَا أَنْزَلْنَاهُ” buyurmuş Beyyine sûresi ilk âyetinde de “لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ” buyrulmuştur. Adeta “Kur’ân niçin indirilmiş” sorusu takdir edilmiş, Kur’ân-ı Kerîm o inkarcıların apaçık bir kanıt gelene kadar inanmayacaklarını ortaya koymuştur. O apaçık kanıt tertemiz sayfaları okuyan Peygamberimizdir.²⁴⁸

Kadir sûresinde Kur’ân-ı Kerîm’in indirilişi, Beyyine sûresinde de insanların mallarının zekatının verilmesinden bahsedilir. Bu iki sûre Alak sûresinde geçen bazı şeyleri ta’lil eder. Çünkü Alak sûresinin başında ilim, ortasında da mal zikredilmiştir. Böylece bu üç sûrenin arasındaki ilişki ortaya çıkmıştır.²⁴⁹

3.9.4 Belâgat Özellikleri

“أَنْزَلْنَاهُ” âyetinde istiâre-i tasrîhiyye sanatı vardır. Allah Teâlâ vahyetme fiilini inzâl fiiline benzetmiştir. “أَنْزَلْنَا” fiili “أَوْحَيْنَا” fiili manasında kullanılmıştır. Yine “أَنْزَلْنَاهُ” âyetinde “hû” zamiri kendisine giden bir mercî söz konusu olmadan zikredilmiştir. Çünkü insanlar nezdinde Kur’ân-ı Kerîm’in şöhreti yaygındır ve zamirle ifade edilse bile sarahaten zikredilmiş gibidir.

“لَيْلَةُ الْقَدْرِ” kavramları insanların bu mübarek geceye dikkatlerini celbetmek ve itina göstermelerini sağlamak amacıyla tekrar edilmiştir. Burada itnâb sanatı mevcuttur.

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ” âyetinde yer alan “leyletü’l-kadr” zamir olarak gelmesi gerekirken

²⁴⁸ Süyûtî, *Tenâsüku’l-dürer fî tenâsübi’s-süver*, 163-164.

²⁴⁹ Süyûtî, *Tenâsüku’l-dürer fî tenâsübi’s-süver*, 164.

zahir isim olarak gelmiştir. Ayrıca âyette yer alan istifhâm ta'zim için gelmiştir.²⁵⁰

3.9.5 Leyletü'l-Kadr Kavramı

Kadir (kadr) kelimesi sözlükte kader,²⁵¹ kudret, takdir, hüküm ve kaza, miktar, kuvvet²⁵² gibi anlamlara gelmektedir. Dînî literatürde ise “leyletü'l-kadr” ifadesi “kadir gecesi” anlamına gelip Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği gecenin adı olarak kullanılır. Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de kadir gecesinden şöyle bahsetmektedir: *“Biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesinde indirdik. Bilir misin nedir Kadir gecesi? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.”*²⁵³

Kur’ân-ı Kerîm’in doksan yedinci sûresi olan Kadr sûresi bu gecenin fazileti hakkında nâzil olmuştur.²⁵⁴ Müfessirler bu gecenin neden “leyletü'l-kadr” şeklinde tesmiye edildiği konusunda çeşitli açıklamalar yapmışlardır.

Duhân sûresinde geçen *“O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır.”*²⁵⁵ ayeti dikkate alınarak “işlerin takdir edildiği hüküm gecesi”, kadr kelimesin üstünlük, yücelik gibi anlamları göz önüne alınarak “azamet ve şeref gecesi”, meleklerin o gece yeryüzüne dar gelmesi sebebiyle “darlık gecesi”,²⁵⁶ Allah Teâlâ’nın o gece dünyaya hayır ve bereketi indirdiği için “mübarek gece”²⁵⁷ gibi isimlendirmeler yapılmıştır.

Kadir gecesinin hangi gece olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ramazan ayının son on günündeki tekli gecelerde aranması tavsiye edilmiştir. Kadir gecesinin tam olarak bilinmemesine dair hikmetler aşağıda serdedilmiştir.

3.9.6 Âyetin Tefsiri

²⁵⁰ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 32/199.

²⁵¹ Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 5/114.

²⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/74-76.

²⁵³ el-Kadr 97/1-3.

²⁵⁴ M. Sait Özervarlı, “Kadr Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/124.

²⁵⁵ ed-Duhân 44/4.

²⁵⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, 5/347; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32/229.

²⁵⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 10/585.

◌

”تَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ” âyetindeki “hû” zamiriyle Kur’ân-ı Kerîm’in kastedildiği görüşü müfessirler tarafından benimsenmiştir.²⁵⁸ Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in zamirle dahi anlaşılacak, şanı yüce bir kitap olduğu ortaya koyulmuştur. Zemahşerî, Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’i üç yönden yücelttiğini ifade eder. Birincisi Kur’ân-ı Kerîm’i inzalini kendine isnad etmesi ve yalnızca kendine has kılması, ikincisi zamirle Kur’ân-ı Kerîm’e gönderme yaparak onun şöhretine vurgu yapması, üçüncüsü de Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği vakti yüceltmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı kadir gecesinde levh-i mahfuzdan dünya semasına indirilmiş, Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Peygamberimize yirmi üç senede peyderpey vahyedilmiştir.²⁵⁹

Bakara sûresi 185. âyette Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’i ramazan ayında indirdiğini belirtmiştir. Bundan ötürü kadir gecesini de ramazan ayının içerisinde buluruz. Kadir gecesinin ramazan ayının hangi günü olduğu noktasında Peygamberimizden sarahaten gelen bir bilgi mevcut değildir. Kadir gecesinin ramazan ayının yirmi yedinci gecesini olduğu kanaati yaygın olsa da son on gün içerisinde aranması tavsiye edilmiştir.²⁶⁰ Kadir gecesini hakkında elimizde kesin bir verinin olmamasının sebebi insanların bu mübarek gecede kazanacakları sevaplara yaslanıp diğer zamanlarda hakkıyla kulluk yapamamaları ihtimalini en aza indirmektir.²⁶¹

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bu gecenin büyüklüğünü Peygamberimizin dahi kendi dirayetiyle kavrayamayacağını ifade etmek sadedinde şöyle demiştir: “Kadir gecesini öyle muaazam bir gecedir ki, sırf senin dirayetine kalsa idi, onun mahiyetini, kadrinin derecesini bilemezdin. Fakat o ineni biz indirdiğimiz gibi bunu da biz bildirdik” diyerek o gecenin kadr-ü kıymetini anlamamanın insan aklı ile gerçekleşmesinin mümkün olmadığına temas etmiştir.²⁶²

Tefsircilerin bir bölümü, Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğunu ifade eden 3. âyeti gerçek mânada ele alarak bu mübarek gecede ifa edilen ibadet ve iyiliklerin, içinde Kadir gecesinin yer almadığı bin ayda yapılanlardan daha fazla sevap kazandıracağını

²⁵⁸ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 5/575.

²⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzil*, 4/780.

²⁶⁰ Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî er-Râzî el-Cessâs, *Âhkâmü’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed ‘Alî Şâhîn (Beyrut; Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1994), 3/640.

²⁶¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/658.

²⁶² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/178.

dile getirirler. Diğer bir yorumda buradaki bin sayısının çokluktan kinaye olduğunu aktarılır. Nitekim birçok dilde var olduğu gibi Arapça’da da bin sayısı büyük kalabalıkları beyan etmek için kullanılan bir kavramdır. Böylelikle bu âyette Kadir gecesinde yapılan ibadet ve taatların sair zamanlarda yapılanlardan daha fazla sevap getireceği beyan edilmiş olmaktadır.²⁶³

3.10 Kâria Sûresi 101/3. Âyet

3.10.1 Âyetin Metni ve Meâli

الْقَارِعَةُ (١) مَا الْقَارِعَةُ (٢) وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ (٣)

“O dehşetli ses! O ne dehşetli ses! Nedir o dehşetli ses, bilir misin?”²⁶⁴

3.10.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sebeb-i nüzûl kitapları incelendiğinde Kâria sûresiyle alakalı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bazı müfessirler sûrenin güçsüz ve az sayıda olan müslümanları teselli etmek, onlara destek olmak için indirildiğini söylerler. Söz konusu âyetlerin kıyamet gününün dehşetini ortaya koymak ve Allah Teâlâ’nın azabı noktasında kafirlere gözdağı verdiği beyan edilmektedir.²⁶⁵ Biz bu beyanları sebeb-i nüzûl kapsamında değil sûrenin hedefleri olarak değerlendirebiliriz.

3.10.3 Siyak-Sibak Münasebeti

Allah Teâlâ, Âdiyât sûresinin sonunda yeniden dirilişi (ba’s) zikretmiş, Kâria sûresinde de kıyametin gelişinden bahsederek oraya atıfta bulunmuştur.²⁶⁶ Yine Âdiyât sûresinin sonunda “إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ” âyetiyle o günde Allah Teâlâ’nın onların yapıp ettiklerinden haberdar olduğu ifade edilmiştir. Sanki “o da nedir?” sorusu sorulmuş ve Kâria sûresinde “size haber verilen gün kıyamet günüdür” diye cevap verilmiştir.²⁶⁷

²⁶³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/659.

²⁶⁴ el-Kâria 101/1-3.

²⁶⁵ Câbir b. Mûsa b. Abdülkadir el-Cezâirî, *Eyseru’t-tefâsir* (Medine: Mektebet’ül-Ulûm ve’l-Hikem, 2003), 5/609.

²⁶⁶ Bikâ’î, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyâtî ve’s-Suver*, 22/220.

²⁶⁷ Süyûtî, *Tenâsuku’d-durer fî tenâsubi’s-süver*, 166.

Allah Teâlâ, Kâria sûresinde kıyamet gününden bahsetmektedir. Dehşet veren bir ses ile kıyametin kopacağı, insanların şaşkınlık ve korku içerisinde sağa sola kaçışacağı dağların da un ufak olacağı beyan buyruluyor. Kıyamet koptuktan sonra insanların hesaba çekileceği ve amellerinin tartılacağı zikredilmektedir. Kul iyilikleri ağır gelirse cennet ile mükafatlandırılacak kötülükleri ağır gelirse cehennem azabına düçar olacaktır. Sûrenin âyetlerinin birbiriyle murtabit olduğu aşîkardır.

3.10.4 Belâgat Özellikleri

İlk üç âyette “kâria” kelimesi insanların dikkatini çekmek ve durumun ciddiyetini göstermek için tekrar edilmiştir. Dolayısıyla burada itnâb sanatı vardır.

Tefhîm yani yüceltme maksadıyla “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ” âyetinde istifham kullanılmıştır. “مَا الْقَارِعَةُ” âyetinde “kâria” kavramı zamir olarak kullanılması gerekirken yine dikkat çekmek için zahir isim olarak kullanılmıştır.²⁶⁸

3.10.5 Kâria Kavramı

“Kâria” ifadesi, bir şeyi bir şeye şiddetle vurmak anlamına gelen “فَرَعَ” kökünden türemiş olup “çarpan, kapıyı çalan” gibi manalara gelmektedir.²⁶⁹ “Kâria”, mecazi olarak da “dehşetinden yürekleri hoplatan afet ve musibet”²⁷⁰ manasını taşımaktadır.

“Kâria”, tıpkı “hâkka” kelimesi gibi Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan ve kıyamet gününün adlarından kabul edilen bir kavramdır.²⁷¹ “Kâria” ifadesi “O dehşetli ses! O ne dehşetli ses! Nedir o dehşetli ses, bilir misin?”²⁷² âyetlerinde “dehşetli ses”; “Allah’ın vaadi gelinceye kadar inkâr edenler yaptıklarından dolayı ya hep felâketle yüz yüze olacaklar veya felâket onların yurtlarını çepeçevre kuşatacak.”²⁷³ âyetinde “felâket”; “Semûd ve Âd, kıyâmeti asılsız saymışlardı.”²⁷⁴ âyetinde ise “kıyamet”

²⁶⁸ Alevî, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, 32/278.

²⁶⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 402.

²⁷⁰ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, 3/149.

²⁷¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 1/156.

²⁷² el-Kâria 101/1-3.

²⁷³ er-Ra’d 13/31.

²⁷⁴ el-Hâkka 69/4.

manalarına gelmektedir.

“Kâria”nın kıyametin isimlerinden olduğu konusunda ulemâ ittifak etmişlerken²⁷⁵ kıyamete bu ismin verilmesi konusunda müfessir Fahreddin er-Râzî çeşitli görüşler aktarmıştır.

Kâinatın düzeni bozulup tahrip edilirken ulvî ve suflî kütlelerin birbirleriyle şiddetli bir şekilde çarpışması sebebiyle kıyamete “kâria” denilmiştir. “Kâria”, dehşetiyle insanları korkutan ve yüreklerini hoplatan demektir. Bu da göklerin yarılmasıyla, güneş ve ayın dürülmesiyle, yıldızların saçılmasıyla, dağların un ufak olmasıyla, yeryüzünün dürülmesiyle ve değişmesiyle olur. Allah Teâlâ’nın düşmanlarını ilahi azap, zillet ve ibret verici cezalarla korkutması sebebiyle kıyamete bu isim verilmiştir.²⁷⁶

Kâria sûresinde “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” ifadelerinden sonra gelen iki ayrı kavram vardır. Bunlardan ilki “kâria” kelimesi ikincisi de “hâviye” kelimesidir. Çarpmak, kapıya vurmak gibi anlamlara gelen “kâria” kelimesine farklı bir anlam yüklenmiştir. “Kâria” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan kıyamet isimlerinden biridir. Kıyamet gününün dehşet veren halleri insanların kalplerine korku salacak ve onları derinden sarsacağı için bu güne “kâria” denilmiştir. “Hâviye” ise yakıp kavuran ateş demektir. Şiddeti o kadar fazla bir ateştir ki adeta diğer ateşler onun yanında sönük kalır. Sûrede yer alan “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” sorularından sonra gelen “kâria” ve “hâviye” kavramlarının insan idrakinin ötesinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu kavramların hakikati o kadar etkileyicidir ki yaratılmışların aklî melekeleri onu anlamak için yeterli kapasiteye sahip değildir. Mahiyetini yalnızca Allah Teâlâ bilebilir.²⁷⁷

3.10.6 Âyetin Tefsiri

Kıyamet gününü eşsiz üslûbuyla bizlere anlatan Kâria sûresinde iki adet “وَمَا أَدْرَاكَ” sorusu bulunmaktadır. “Korkunç ses” diye tercüme edilen “kâria” kelimesi lügatte “şiddetle vurmak, çarpmak” manalarına gelmekte olup kıyameti beyan eder. Arapça’da

²⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 32/265.

²⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 32/265.

²⁷⁷ Bîkâ’î, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyâtî ve’s-Suver*, 22/224; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-Âkli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 9/192.

büyük musibete de aynı şekilde “kâria” denir. Kıyamet günü dehşetiyle gönüllere korku salacağı ve o gün mücrimler cezalandırılacağı için kıyamet “kâria” kavramı ile ifade edilmiştir. Bu âyetler, üslûp ve mana bakımından kıyamet hadisesinin büyüklüğünü ve şiddetini ortaya koyduğu gibi kıyametin ne vakit vuku bulacağını tespit edilemeyeceğini de ortaya koyar.²⁷⁸

4. âyetten itibaren kıyamet günü meydana gelecek hadiseler yer verilmiştir. İnsanlar kabirlerinden kalkıp kelebekler gibi sağa sola dağılırlar. İhtişamlı dağlar un ufak olur ve atılmış yüne dönüşür. Dünyada yapılan ameller tartılır, terazisi ağır gelen güzel bir hayata yol alır, terazisi hafif gelenleri ateş kucaklar. “فَأَمَّةٌ هَاوِيَّةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَه” âyetlerinde bahsi geçen “hâviye”nin ne olduğu sorulur ve akabinde bunun “yakıp kavuran bir ateş” olduğu aktarılır. Zaten yakıp kavurucu özelliğe sahip olan ateşin bir de “حَامِيَّة” kelimesi ile muttasıf olması onun çok şiddetli olduğuna, diğer ateşlerin bu ateşin yanında adeta soğuk kalacağına işaret eder.²⁷⁹

3.11 Hümeze Sûresi 104/5. Âyet

3.11.1 Âyetin Metni ve Meâli

كَأَلَيْسَ لِنَبْدَنَّ فِي الْخَطْمَةِ (٤) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْخَطْمَةُ (٥) نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ (٦) الَّتِي تَطَّلُعُ عَلَى الْأَفْنِدَةِ (٧) إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ (٨) فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (٩)

“Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır. Nedir o hutame bilir misin? Allah’ın tutuşturulmuş ateşi! Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!”²⁸⁰

3.11.2 Sûrenin Sebeb-i Nüzûlü

Sûrenin Cemîl b. Âmir, Ahnes b. Şerîk, Velîd b. Mugîre veya Ümeyye b. Halef ile alakalı nâzil olduğu söylenmiştir. Bu zevât sürekli Peygamberimize ve ashabına yüzlerine karşı sözlü saldırılarda bulunur, onların gıybetini yapar ve arkalarından kaş

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/675.

²⁷⁹ Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sunne*, 10/606; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/230.

²⁸⁰ el-Hümeze 104/4-9.

göz işareti yaparak alay ederlerdi. Bu sûre bu çirkin davranışları yapanların büyük bir azaba uğrayacaklarını göstermektedir. Sûrenin belli şahıslara yönelik nâzil olmadığını, genel bir uyarı ve yasaklama için geldiğini söyleyenler de vardır.²⁸¹

3.11.3 Siyak-Sibak Münasebeti

Allah Teâlâ, “hutame” kavramının geçtiği âyetlerin evvelinde Asr sûresinde insanların çoğunun zararda olduğunu ancak mü’min olup salih ameller işleyenler ile birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin bu zarardan kurtulacaklarını buyurmaktadır. Hümeze sûresinde ise insanlarla alay edip sürekli onları aşağılayanların ve daima mal biriktirenlerin cehennemi boylayacağı ifade edilmektedir. Allah Teâlâ, Asr sûresinde istisna edilenler hariç insanların zararda olduğunu beyan ettikten sonra ziyan edenlerin bazı hallerini Hümeze sûresinde zikretmektedir.²⁸²

Hümeze sûresinde insanların kusurlarını arayıp onları çekiştirenler ve mallarını biriktirip sürekli onu sayan, o malları ile kendisi güçlü zanneden insanların halleri anlatılmaktadır. Allah Teâlâ, Hümeze sûresinden sonra gelen Fîl sûresinde kendilerinden çok daha güçlü ashâb-ı fîl’in nasıl yok olup gittiklerini, onları yenilmiş ekin parçası gibi zelil kıldığını ifade buyuruyor. Yüce Rabbimiz bize ince nütkelerle mesajlar vererek kötülüklerden uzaklaşmamızı tavsiye ediyor.²⁸³

3.11.4 Belâgat Özellikleri

“وَيَنْ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ” ve “كَأَلَّا لَيَنْبُذَنَّ فِي الْخُطْمَةِ” âyetlerinde mukabele sanatına yer verilmiştir. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْخُطْمَةُ” âyetinde istifham dikkat çekmek ve ta’zim için gelmiştir. Ayrıca “hutame” kavramı zamir olarak gelmesi gerekirken ifadenin önemine binaen zahir isim olarak geçmiştir.²⁸⁴

3.11.5 Hutame Kavramı

²⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32/283; Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, 216.

²⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, 15/460.

²⁸³ Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, 167.

²⁸⁴ Alevî, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, 32/326.

Sözlükte “kırmak, un ufak etmek, yakıp yıkmak”,²⁸⁵ “kendisine atılan şeyi paramparça eden ateş”²⁸⁶ manalarına gelen ve cehennemin sıfatı olan isimlerinden olan²⁸⁷ “hutame”; “parçalara ayırıp kökünü kazımak” anlamındaki “حطم” kökünden mübalağa manası olan bir sıfat olup Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca bir sûrede yer alıp “Allah Teâlâ’nın yüreklere kadar işleyen tutuşturulmuş ateşi” diye beyan buyrulmuştur.²⁸⁸

Önüne geleni yerle yeksan etme, kırıp geçirme, yalayıp ve yutma gibi nitelikleri olan “hutame”nin cehennemin isimlerinden²⁸⁹ olabileceği gibi belli bir bölümünü ifade etmek için de kullanılma²⁹⁰ ihtimali mevcuttur. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ “hutame” cehennemini şöyle anlatıyor: “*Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır.*”²⁹¹

Gönüller kalplerin merkezinde yer alır. İnsan bedeninde gönülden daha şeffaf ve maruz kaldığı herhangi bir acı karşısında daha şiddetli elem duyacak hiçbir şey yoktur. Durum bundan ibaretse, cehennem ateşinin kendisine nüfuz edeceği kimsenin hali nice olur!²⁹²

Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla kullanılan ve mevzunun daha iyi idrak edilmesi hedefiyle tehdit, korkutma ve kuvvetlendirme gibi gayeler taşıyan soru cevap üslûbuyla Allah Teâlâ “hutame”yi şöyle anlatıyor: “*Hutame’nin ne olduğunu bilir misin? Allah’ın tutuşturulmuş kalplere işleyen ateşidir.*”²⁹³

“Hutame”nin ne olduğu sorusuna verilen cevapta ateşin bizzat Allah Teâlâ’ya nispet edilmesi bu ateşin dehşetini ortaya koymaktadır. Bu ateş bilinen ateşlerle kıyaslanamayacak kadar hiddetli ve tesirli bir ateş ki asla sönmez.²⁹⁴ Bu ateş öyle bir ateştir ki, acıyı hissetmede en hassas yer olan kalpler derinlemesine bu tarifsiz acıyı hisseder. Bu ateşi başka bir açıdan şöyle ifade buyrulur: “*Onlar bu ateşin içinde*

²⁸⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 242.

²⁸⁶ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 3/679.

²⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 8/481.

²⁸⁸ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

²⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/272.

²⁹⁰ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

²⁹¹ el-Hümeze 104/4.

²⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzil*, 4/796.

²⁹³ el-Hümeze 104/5-7.

²⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/273.

uzatılmış sütunlara bağlanmış haldeyken o ateş üzerlerine kapatılmıştır.”²⁹⁵

Bu ateşten kaçıp kurtulmanın imkânsız olduğu anlatılarak, zalimler ateşin içinde etrafları sarılmışken bir de sütunlara bağlanacaklar ve “hutame” denilen ateş üzerlerine kapatılacaktır. Böyle etkileyici ifadelerin kullanılmasından maksat insanları helake götürecek davranışlardan sakındırmak ve iyi bir insan olmalarını sağlamaktır.

Âyette yürekleri saran, Allah Teâlâ’nın tutuşturulmuş ateşi olarak vasıflanan “hutame”ye yeni bir anlam vaz’ edilmiştir. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطْمَةُ” sorusu da muhatabın bilmediği bir olguyu gösterir. “Hutame”nin Allah Teâlâ’ya izafe edilmesi onun çok tesirli bir ateş olacağını ve insan aklının onu kavrayamayacağını göstermektedir.²⁹⁶ Aynı zamanda onu insanın müşahade ettiği alemin sınırları dışına çıkarmış, zihinde etkileyici bir şekilde tasvir etmiştir.²⁹⁷

3.11.6 Âyetin Tefsiri

Elde ettikleri servetlerle güçlenen ve daha sonra insanları çekiştiren, kaş göz işaretleriyle onlarla alay eden kibirli ve şımarık insanların hazin sonunun anlatıldığı Hümeze sûresi, İslam dininin insan onurunun ve şahsiyetinin korunması meselesine verdiği önemi gösterir. Sûrenin Mekke’nin zengin ileri gelenlerinin Peygamberimize ve ashabına yaptıkları hakaretler, alaylar sonucu nâzil olduğunu söylemiştik. Nüzûl sebebinin özel olması hükmün genel olmasına mâni olmaz. Sûrenin ilk âyetlerinde servetinin çokluğuyla kibirlenip insanlarla istihza eden şahısların helâl haram hassasiyeti olmadan mal toplayan, onu gizleyen, fakirlik endişesiyle malını hayır yoluna sevk etme konusunda cimrilik eden, fakire hiçbir zaman haklarını vermeyen ve zenginliğinin kendisini sonsuz kılacağı vehmine kapılan bencil kimseler oldukları da ifade edilmektedir.²⁹⁸

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطْمَةُ” istifhâmı, cehennemın çeşitli katmanlarından biri olarak rivayet edilen “hutame”nin insanların anlamayacağı, zihinlerin idrak edemeyeceği bir kavram

²⁹⁵ el-Hümeze 104/8-9.

²⁹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîr el-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, 15/462.

²⁹⁷ Yüksek, *Tefsîr Usûlünün Temel Meseleleri*, 96.

²⁹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 686-687.

olduğunu göstermektedir.²⁹⁹ İnsan aklının algılayamayacağı bir kavram olan “hutame”nin sûrenin altıncı ayetinden sonra çeşitli vasıfları sayılmıştır.³⁰⁰ İnsan aklı ile idrak edilemeyen “hutame”nin Allah Teâlâ’ya izafe edilmesi, onu insanın idrak sınırlarının dışına çıkarmış; bununla birlikte kalplere tesir edişi ve hümeze-lümeze grubunun o gün orayı nasıl boylayacakları, muhatabın tahayyülünde etkileyici bir tasvirle canlandırılmıştır.³⁰¹ Allah Teâlâ “hutame”yi yürekleri saran ateş diye nitelemiştir. Çünkü o günahkâr da dünyada zayıf, kimsesiz mâsumların yüreklerini dağlamıştı. Her kötülük önce kalptedir ve daha sonra çeşitli şekillerde dışa vurur. Bu sebepten ötürü âyette geçen azabın kalpleri kuşatacağı ifade edilmiştir.³⁰²

²⁹⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/603.

³⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, 15/462.

³⁰¹ Yüksek, *Tefsîr Usûlünün Temel Meseleleri*, 96.

³⁰² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 687.

4. SONUÇ

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan kelimelerin çoğu Arapça kökenli olup Araplar tarafından kullanılan kelimelerdir. Allah Teâlâ bunlardan bazılarını yeni manalar yüklemiş ve bu kelimelerin insanın muttali’ olmadıkları bazı yönleri olduğunu beyan buyurmuştur. “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” soru kalıbı ile muhataba ne olduğu sorulmuş edilen kavramlar mezkûr kelimelerin en önemli örneklerindendir.

“وَمَا أَدْرَاكَ مَا” sorusu zahiri manası dikkate alındığında mütekellimin muhataplarından mahiyeti hakkında bilgi sahibi oldukları bir olgu ile alakalı malumat istediğini göstermektedir. Ancak bu soru üslûbunun yer aldığı âyetlerde muhatapların sorulan şeye ilişkin bilgi sahibi olmadıkları, ilgili soruların akabinde yer alan kavramların içerdiği manaların muhatapların zihninde bulunan şekliyle olmadığı tespit edilmiştir. “وَمَا أَدْرَاكَ” sorusu, sorulan şeylerin mahiyetine dönük bir sorudur. Bu soru ifadesinden sonra incelemiş olduğumuz kavramların tamamına yakını kıyamet ve sonrası ile alakalı olması sebebiyle mahiyetlerine tam manasıyla hâkim olmak oldukça zordur.

Kur’ân-ı Kerîm’de istifhâm üslûbu oldukça yaygın bir kullanımdır. Yüce kitabımızdaki âyetlerin yaklaşık altıda birlik bölümü istifhâm olarak gelmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde istifhâmın hakiki ve mecazi manalarda geldiğini söylemiştik. Kur’ân-ı Kerîm’deki soru kalıplarının hiçbirisi gerçek manada kullanılmamıştır. Kulları ile alakalı her şeyi bilen Rabbimiz istifhâm kalıbı ile gelen âyetlerde elbette onlardan bilgi talep etmemiştir. İstifhâm soru anlamının dışında birçok manaya muhtemel olabilmektedir. “وَمَا أَدْرَاكَ” soru kalıbı da gerçek manasının dışında kullanılmış olup ekseriyetle ta’zim, takrir ve tehvîl amaçlı istihdam edilmiştir. Böylece müsemmanın dehşet veren, korku uyandıran yönleri üzerinde durulmuş ve tesirli bir anlatım biçimi tercih edilmiştir.

Araştırmamıza konu olan soru ifadesinden sonra gelen “hâkka”, “yevmü’l-fasl”, “yevmü’d-dîn”, “kâria” ve “hutame” kavramları kıyamet ve korkunç ahvalini ifade eden kelimelerdir. Bu kavramlar insanın tam manasıyla kavrayamayacağı, muhatabın bilgi dairesine giremeyeceği, mahiyetine vukûfiyet sağlamanın mümkün olmadığı kavramlardır. Bu gibi kıyamet ahvaline dair kavramlar gaybî unsurlardır. İnsan

zihninde ve tecrübe alanında bu isimlerin bir karşılığının olmaması sebebiyle bunların mahiyeti akıl ile bilinmemektedir.

“Sakar” kavramı ise cehennem isimlerinden biridir. Allah Teâlâ bu isimle alakalı bazı malumatlar vermektedir. Tefsirlerde de cehennem isimleriyle alakalı rivayetler mevcuttur. Yine söz konusu kavramlar gaybî unsurlar olduğu için akıl bunları kavrama noktasında aciz kalmaktadır. “Siccîn” ve “İllyîyûn” kavramları insanların amellerinin yazıldığı defterleri ifade eder. “Siccîn” günahkarların amellerinin yazıldığı kötülük defteri, “İllyîyûn” ise iyilerin amellerinin yazıldığı iyilik defteri anlamlarına gelmektedir. Bu iki kavram bazı mekân isimleriyle açıklanıyor olsa da âyetlerin bağlamına bakıldığı zaman onların bir defter olması görüşü daha isabetlidir. “Akabe” kavramı da edebi bir üslupla köle azadı ve ilgili âyetin devamında gelen iyilikleri ifade eder.

“Târik” kavramının bir yıldız ismi olduğu noktasında görüş birliği vardır. Ancak onun Zühal ve Süreyya yıldızı gibi özel bir yıldız mı yoksa genel bir yıldız ismi mi olduğu konusu ihtilaflıdır. Allah Teâlâ âyette “târik” kavramını “*karanlığı delen yıldız*” olarak açıklamıştır. “Târik” kavramı hakkında nüzûl döneminde yaşayan insanların zihninde birtakım bilgilerin olması muhtemeldir. Yüce Rabbimiz “وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ” sorusuyla “târik” kavramının insanların zihnindeki bilgilerden farklı olduğunu beyan buyurmaktadır. Bizzat insanlara bu konuda bilgi vermediği sürece söz konusu kavramın mahiyetinin salt akılla idrak edilmesi mümkün değildir.

“Leyletü’l-Kadr” Kur’ân-ı Kerîm’de kadir gecesini ifade eden kavramdır. Kur’ân-ı Kerîm’in nazil olmaya başladığı gece kadir gecesidir. Kadir gecesini Ramazan ayı içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Kadir gecesinin hangi gece olduğu Allah Teâlâ tarafından insanlara ilan edilmemiştir. Bu mübarek gecenin kıymeti akılla bilinemez. Peygamberimiz kendisine verilen bilgiler ışığında söz konusu gecenin kıymetini anlamıştır. Bu gecenin mahiyeti hakkında yegâne bilgi Allah Teâlâ katında olup dilediği kullarına malumat vermeye elbette kâdirdir.

“وَمَا أَدْرَاكَ” ifadesinin geçtiği sûrelerin tamamı Mekke’de nâzil olmuş sûrelerdir. Mekkî sûrelerde çoğunlukla muhatap müşriklerdir. Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması noktasında

nüzûl dönemindeki toplumsal durumun bilinmesi oldukça önemlidir. Mekke’de henüz İslam akidesi yerleşmemişti. İnsanlar tevhid inancına sahip değillerdi ve atalarının dinlerinden vazgeçmiyorlardı. Böyle bir ortamda ibadet ve ahlaktan söz edilemezdi. Öncelikli hedef insanların bozuk itikatlardan vazgeçmeleri ve hidayet yoluna sülûk etmeleriydi. Nitekim Rabbimiz de âyet ve sûreleri bu minvalde Peygamber Efendimize vahyetti. Mekkî sûreler içerik açısından insanları tevhid inancına, Allah Teâlâ’ya kulluğa, ahiret gününe, Peygambere itaate çağırıyor; şirk, putperestlik ve sapkın inançlardan nehyediyordu. Bu sûreler üslûb açısından yüksek ifade gücüne sahipti. Aynı zamanda fasılalar çok, te’kidler, yeminler, teşbihler oldukça yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Kıyametin sahneleri, cennet ve cehennem halleri somutlaştırılarak anlatılmıştı. Çalışmamızın konusu olan soru ifadesinin ve kavramların içerisinde bulunan sûreler Mekkî olup aynı ifade özelliklerini taşımaktadır. Bundan ötürü söz konusu âyetlerin muhataplarının müşrikler olduğunu unutmadan anlamaya çalışmak daha isabetli olacaktır.

Yaptığımız değerlendirmelerin sonucu olarak şunları söylemek uygun düşecektir: Allah Teâlâ “وَمَا أَدْرَاكَ مَا” sorularından sonra gelen kavramları muhatabın zihnindekinden farklı bir şekilde izah etmiş ve bir kısmının belli yönlerine âyetlerde izahat getirmiştir. Bu kavramların birçoğu kıyamet ahvali ile alakalı olduğu için mahiyetinin salt akılla idrak edilmesi oldukça zordur. Âyetteki istifhâm hakiki manada kullanılmamış olup soru manası haricinde değerlendirilmelidir. Âyetler Mekke döneminde nâzil olmuştur ve inkarcılar imana ve bozuk inançlarını ıslaha çağrılmışlardır.

KAYNAKLAR

- Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ Ilmu'l-Meânî*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1989.
- Aktaş, Mehmet Nurullah. “Burûc Sûresinin Kimliği ve Üslûbu Üzerine”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016).
- Aktaş, Sahip. *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Alevî, Muhammed el-Emin b. Abdullah. *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421.
- Âlûsî, Mahmûd b. 'Abdullâh el-Huseynî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*. thk. 'Alî 'Abdubârî 'Atiyye. 16 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Beyrut: y.y., 1415.
- Ateş, Aynullah Enes. “İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2016).
- Beydâvî, Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'aşî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. 'Omer. *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Dînî ve Felsefî Ahlak Lügatçesi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî Beyân Bedî'*. İstanbul: İfav Yayınları, 2020.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî. *Âhkâmu'l-Kur'ân*. thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed 'Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cezâîrî, Câbir b. Mûsa b. Abdülkadir. *Eyseru't-tefâsîr*. Medine: Mektebet'ül-Ulûm ve'l-Hikem, 2003.
- Dağdeviren, Alican. “Kur'ânî Anlatımda İstifham Hemzesi”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 27 (2017).
- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2020.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhîṭ fî't-Tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- Ebû Nasr el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebû'l-Leys es-Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-'Ulûm*. thk. Mahmûd Mataracı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-'Îmâdî. *İrşâdu'l-'Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 15 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Emin, Mustafâ - Cârîm, Ali el-. *el-Belâğat'ül-Vâdiha fî'l-Beyânî ve'l-Meânî ve'l-Bedi'mea'd-Delîl*. İstanbul: Dâru's-Şifâ, 2020.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye Usûsuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî. *Meâricü't-Tefekkür*. Cidde: Dâru'l-Beşîr, 2000.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hâzin, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed. *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*. thk. Muhammed 'Alî Şâhîn. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye, 1984.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muḥarreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.
- İsfahânî, Râğîb el-. *el-Müfredât*. thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2005.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd. *Mehâsinü't-te'vîl*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Kazvînî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abdurrahman. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*. thk. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Kılınç, Şayan. *Tefsir'de Çok Anlamlılık Unsuru Olarak İstifham-ı İnkârî ve İstifham-ı Takrîrî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kutup, Seyyid. *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*. çev. A. Faruk Haznedaroğlu. İstanbul: Ravza Yayınları, 2011.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaksûd b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*. thk. eş-Şâhid el-Bûşihî. 13 Cilt. Şârika: Mecmu'atu Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429/2008.
- Mert, Celalettin. *İnşikâk Sûresinin Tarihsel ve Metinsel Analizi*. Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Mertoğlu, M. Suat. "Üslûbü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/382. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Özervarlı, M. Sait. "Kadr Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Sâlih, Subhî es-. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelayin, 2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*. thk. Abdülkâdir Ahmed Ata. Kahire: Dâru'l-Fazile, 2002.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*. Beyrut: y.y., ts.
- Şentürk, Recep. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr*. Dimaşk: y.y., 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtasarü'l-me'ânî*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 1440.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Fu'âd 'Abdübâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Tuncer, Faruk. *el-Hâkka Sûresi Tefsiri Denemesi ve Bu Sûredeki Kıyamet Sahneleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Türkoğlu, Muhammed Ömer. *Beled Sûresinin Tahlîlî Tefsiri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Uçan, Mustafa. *Kur'an'ın Bilimsel ve İctimâî Yorumu: Târik Sûresi Örneği*. Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Uludağ, Süleyman. “Akabe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/209. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Üzüm, İlyas. “İllyîyîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbü'rî. *Esbâbu'n-Nuzûl*. thk. 'İsâm b. 'Abdilmuhsin el-Humeydân. b.y.: y.y., 1412/1992.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenda Yayıncılık, ts.
- Yüksek, Muhammed İsa. *Tefsir Usûlünün Temel Meseleleri*. İstanbul: İfav Yayınları, 2020.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.